

Міністерство освіти і науки України  
Національний університет «Острозька академія»  
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки  
Кафедра історії ім. проф. М.П.Ковальського

## **Кваліфікаційна робота**

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

### **«Чорнобильська катастрофа: український контекст»**

Виконав:

Студент 2 курсу, групи МІ-21  
спеціальності 032 Історія та археологія  
освітньо-професійної програми  
«Історія та археологія»

Таргонський Максим Олексійович  
Керівник - доктор історичних наук,  
професор

Яремчук Віталій Петрович

Рецензент - доктор історичних наук,  
професор

Кулаковський Петро Михайлович

Робота допущена до захисту

(протокол № \_\_ засідання кафедри історії від \_\_\_\_\_ 2024 року

Завідувач кафедри історії

ім. проф. М.П. Ковальського: \_\_\_\_\_ Андрій СМІРНОВ

Острог, 2024

## ЗМІСТ

<u>ВСТУП</u> .....	3
<u>РОЗДІЛ 1. Радянська Україна в контексті рішень про будівництво та експлуатацію ЧАЕС</u> .....	7
<u>1.1. Економічна та енергетична політика СРСР в Україні</u> .....	7
<u>1.2. Вибір місця для будівництва ЧАЕС</u> .....	10
<u>1.3. Роль радянської України в будівництві ЧАЕС</u> .....	13
<u>Висновки до першого розділу</u> .....	23
<u>РОЗДІЛ 2. Роль республіки в ліквідації наслідків аварії</u> .....	25
<u>2.1. Початкове ставлення до аварії та комунікація з центральною владою в Москві</u> .....	25
<u>2.2. Процес евакуації та початок ліквідації наслідків</u> .....	32
<u>2.3. Зв'язок із громадськістю та офіційні заяви</u> .....	40
<u>Висновки до другого розділу</u> .....	48
<u>РОЗДІЛ 3. Суспільні настрої в радянській Україні в післяаварійний період</u> .....	52
<u>3.1. Реакція населення на аварію ЧАЕС</u> .....	52
<u>3.2. Міжнародна реакція та її вплив на суспільні настрої</u> .....	57
<u>Висновки до третього розділу</u> .....	61
<u>РОЗДІЛ 4. Безпосередні людські і матеріальні втрати України від аварії</u> .....	63
<u>3.1. Людський вимір катастрофи: втрата, евакуація та переселення</u> .....	63
<u>3.2. Матеріальні та екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи</u> .....	70
<u>3.3. Медичні втрати та соціально-економічні зміни після катастрофи</u> .....	74
<u>Висновки до четвертого розділу</u> .....	77
<u>ВИСНОВКИ</u> .....	79
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ</u> .....	82

## Вступ

Екологічно-гуманітарна катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції, яка сталася наприкінці квітня 1986 року, не має аналогів серед техногенних трагедій. Відтак її вивчення ще довго цікавитиме дослідників різноманітних фахів, в тому числі й істориків.

Вибух на четвертому енергоблоці ЧАЕС призвів до викиду значної кількості радіоактивних речовин, які розповсюдились не тільки на території України, але й за її межі, торкнувшись багатьох країн Європи та світу. Це була не лише локальна трагедія, а й глобальна екологічна катастрофа, яка продемонструвала ризики, пов'язані з використанням атомної енергії, та недоліки системи управління і безпеки у Радянському Союзі.

Чорнобиль вплинув на багато аспектів життя українського суспільства, і його наслідки відчуваються й донині. Ця катастрофа стала своєрідною точкою переламу, яка прискорила розпад Радянського Союзу та виявилась одним з важливих факторів, які сприяли формуванню України. Аварія стала каталізатором процесів суспільно-політичних змін у країні, децентралізації влади, посилення національної свідомості та виникнення нових політичних еліт, що відбувалися на тлі загального занепаду радянської системи. Ця трагедія підвищила екологічну свідомість громадян, стала поштовхом до розвитку національних рухів, та формування нової політичної культури в Україні, заснованої на вимогах прозорості, відповідальності та поваги до прав людини.

Таким чином, дослідження Чорнобильської катастрофи в українському контексті є важливим для розуміння як історичних уроків цієї трагедії, так і сучасних викликів у сфері енергетичної безпеки, екології та державного управління в Україні.

Отже, **актуальність теми дослідження** зумовлена необхідністю комплексного опрацювання причин і наслідків аварії, її впливу на суспільний та політичний розвиток України. Чи могло керівництво УРСР прийняти якісь

рішення для запобігання аварії, чи навпаки, сприяло її перетворенню в глобальну проблему? Чи могло керівництво УРСР реагувати швидше, доцільніше, і діяти в інтересах суспільства? Вивчення Чорнобильської катастрофи в українському контексті дозволяє глибше зрозуміти особливості національної історії, політики й економіки, зрештою усвідомити роль Чорнобиля у формуванні незалежної України. В сучасній Україні в останні роки почало виходити багато збірок документів наукової спрямованості, розсекречення архівів та їхньої документації, написання книг про Чорнобильську катастрофу орієнтовану на широкий загал, задля руйнування міфів, що постали навколо цієї теми і простого ознайомлення людей з трагедією, підтримки національної пам'яті. Також у 2019 р. відбулася прем'єра серіалу «Чорнобиль» від американського каналу НВО. Фільм одразу вийшов на перші місця в рейтингах найкращих серіалів, випередивши навіть найпопулярніший на той час серіал - «Гру престолів». Зазначене показує актуальність цієї теми в усьому світі, особливо в наш буремний час, коли чергова ядерна катастрофа не здається такою далекою.

Це важлива сторінка історії, яку не можна забувати, особливо зараз, в час повномасштабного вторгнення, коли є ризики повторних катастроф рівня ЧАЕС, через окупацію росією ЗАЕС, і постійний енергетичний терор.

**Історія вивчення проблеми.** Історичний вимір Чорнобильської катастрофи в її українському контексті став об'єктом спеціальних досліджень.

Серед найважливіших досліджень варто відмітити такі праці як: «Чорнобильське досє КГБ від будівництва до аварії», упорядниками якої є Олег Бажан, Андрій Когут та Геннадій Боряк, це є збіркою документів та аналізом катастрофи на їх основі; «Чорнобильська трагедія. Нариси з історії» авторства Барановської Наталії, де у формі історичних нарисів із залученням різноманітних джерел висвітлюються події, від передумов існування та самої аварії на ЧАЕС, до аналізу подальших подій, інформаційної політики і до наслідків аварії, її ліквідації, проблем які існують через аварію. Важливою є

праця Володимира В'ятровича і його праця «Історія з грифом «Секретно»», яка змогла існувати завдяки розсекреченню архіву радянських спецслужб. «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього», Світлани Алексієвич є ґрунтовним дослідженням, що бере за основу безліч свідчень очевидців та потерпілих внаслідок аварії. Також серед спеціальних досліджень варто відмітити «Чорнобиль. 1986-1987 рр. Документи і спогади. Роль НАН України у подоланні наслідків катастрофи» де висвітлюється роль Академії Наук в різних процесах пов'язаних з ЧАЕС, від будівництва до процесів ліквідації.

**Джерельна база роботи.** В роботі використано різні види писемних джерел. Це зокрема нормативні акти урядів СРСР та радянської України, що стосуються прийняття рішень щодо ліквідації наслідків аварії, евакуації населення тощо. Важливими є особисті джерела, насамперед спогади ліквідаторів, що відображають безпосередній досвід участі в ліквідації наслідків. Певне значення мають також публіцистичні матеріали у вигляді репортажів з місця подій.

**Об'єктом дослідження** є аварія на Чорнобильській АЕС в глобальному вимірі, а її предметом – передумови, перебіг і прямі наслідки Чорнобильської катастрофи для суспільства, влади та природного середовища радянської України.

**Географічними межами** роботи є територія УРСР, а її хронологічними рамками визначено період від кінця квітня 1986 р. (час самої аварії) до межі 1980-х – 1990-х рр., коли були відчутними її безпосередні наслідки.

**Мета магістерської роботи** полягає в аналізі передумов та соціальних, економічних і політичних наслідків Чорнобильської катастрофи для України. Усвідомлюючи транснаціональний характер як самої Чорнобильської трагедії, так і слушність її вивчення саме в оптиці транснаціональної історії, зосереджуємось власне тільки на українському контексті. Це зумовлено як неосяжністю теми в глобальному сенсі (а тому неможливістю її дослідження в

магістерській роботі), так і потребою більш точного і предметного осягнення саме її «національного» змісту.

**Завдання** роботи полягають у дослідженні:

- місця радянської України в контексті рішень про будівництво та експлуатацію ЧАЕС;
- ролі республіки в ліквідації наслідків Чорнобильської аварії («ліквідаторів», республіканських високопосадовців, науковців);
- суспільних настроїв в радянській Україні у зв'язку з Чорнобилем;
- безпосередніх людських, матеріальних збитків від аварії в республіці, втрат, завданих довкіллю України.

**Методологічні основи дослідження.** В роботі використано загальнонаукові методи методи аналізу і синтезу, абстрагування (ідеалізації), а також такі спеціальні методи історичної науки, як генетичний метод, історико-порівняльний метод.

**Структура бакалаврської роботи.** Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, висновків і списку використаних джерел та літератури, що налічує 38 позицій. Загальний обсяг магістерської роботи становить 86 сторінок.

## **Розділ 1. Роль радянської України в контексті рішень про будівництво та експлуатацію ЧАЕС**

### **1.1. Економічна та енергетична політика радянського союзу в Україні. Поява ядерної енергетики.**

На середину 1960-х років політичний статус України в складі СРСР змінився на гірше. Зменшилася українська присутність у середовищі вищого партійного радянського керівництва. Російська політична еліта, підтримавши Л. Брежнєва, серйозно потіснила вихідців з України на вищих ешелонах влади. Але головним було те, що на середину 1960-х років Україна перестала бути «дешевим додатком» для індустріального розвитку СРСР.

Ще в післявоєнні роки радянська влада активно розвивала важку промисловість і машинобудування, сировинну промисловість, для чого потрібні були значні обсяги енергії та ресурсів. Україна як промисловий центр, чи то пак «дешева база», була територією для індустріального розвитку, відігравала ключову роль у цих планах. Потреба в електроенергії для роботи великих промислових підприємств стимулювала розвиток енергетичного сектору в Україні. До середини ХХ століття у складі Української РСР з'явилася низка потужних електростанцій, побудованих переважно в межах державних п'ятирічних планів. У цей час Україна була значним споживачем і виробником енергоресурсів для промислових потреб.

У 1960-ті роки відмічені початком масштабного розвитку в сфері ядерної енергетики. Вчені провідних країн дійшли до висновку, що використання енергії атому може бути не лише задля створення зброї, а й з метою створення потужніших, ніж звичайні ТЕЦ, джерел енергії. Це і призвело

до початку масового будівництва АЕС. І з огляду на це і на значне споживання енергоресурсів важкою промисловістю, в цей період відбувалися дослідження можливостей атомної енергії, експерименти та планування з запуску реакторів в УРСР. «Перший промисловий дослідницький ядерний реактор в Україні ВВР-М потужністю 10 МВт був збудований у 1960 році в Києві, та пізніше в 1970 році був переданий новоствореному Інституту ядерних досліджень НАН України. Другий дослідницький реактор ДР-100 потужністю 200 кВт був збудований в Севастопольському національному університеті ядерної енергії та промисловості в 1967 році»<sup>1</sup>.

Первинний розвиток економіки в повоєнний період заключався в екстенсивному зростанні за рахунок:

- Швидкого освоєння та використання нових земель, що сприяло їх виснаженню та зменшенню врожайності
- Інтенсивна експлуатація природних копалин, і родовища, які могли б стати довготривалими джерелами сировини, при правильному підході до їхньої розробки, натомість, швидке добування та використання призводило до їх катастрофічного виснаження,
- Залучення нової робочої сили.

Проте, це не могло тривати вічно, тож, вже на кінець 60-х років, радянська економіка швидко вичерпала всі ці можливості для власного розвитку. Звісно, було тимчасове «економічне чудо»: були відкриті поклади нафти та газу, що дало певне економічне зростання, проте воно швидко пішло на спад. Тому, через таке нераціональне використання ресурсів УРСР, стрімко вичерпалися, і республіка почала приносити значно менше коштів в бюджет - майже вдвічі. Відповідно, через зменшення сировини та природних ресурсів, зменшувалася кількість та «доцільність» капіталовкладення в республіку, що призводило і до зменшення темпів індустріального розвитку. Але була сфера,

---

<sup>1</sup> Щорічник - 2008 / ред.: О. Іванюк та ін. Київ : Ін-т ядер. дослідж. НАН України., 2009. 189 с.



яка продовжувала розвиватися. Постійне зростання промислового виробництва в Україні, зокрема в металургії та хімічній промисловості, призводило до необхідності збільшення виробництва електроенергії. Щоб знизити залежність від вугілля і розвинути інші джерела енергії, в Україні було заплановане масштабне будівництво атомних електростанцій. У 1966 році постановою Ради міністрів СРСР затвердили план зведення і запровадження атомних станцій по всій країні. Згідно з цією постановою, у південній частині Об'єднаної енергетичної системи СРСР планувалося будівництво атомної станції, яка мала забезпечити електроенергією Центральний енергетичний район — усю територію Української РСР і Ростовську область. Також, до зниження залежності від вугілля додавалася необхідність мати локальні джерела електроенергії. Всі ці енергетичні об'єкти, які були надзвичайно важливими під час розвитку промисловості зі зменшенням капіталовкладення, Радянський Союз знайшов спосіб додаткового збагачення при використанні електроенергії, а саме: ефективно та вигідно постачати електрику в країни «соціалістичної співдружності», де вже був серйозний енергетичний хаб у вигляді вугільних ТЕС. Для цього влада вирішила скористатися вигідним розташуванням України, «на передньому краї» Радянського Союзу звідки було простіше подавати електрику в інші країни.

Тож, збільшення капіталовкладень в електроенергетику України призвело до зростання виробництва електроенергії протягом 1965—1985 рр. більш, ніж удвічі<sup>2</sup>. З інформації самвидаву «Вісник Руху» стає зрозумілим, які масштабні об'єми розвитку були в УРСР: «Особливо інтенсивно розвивалася атомна енергетика. У республіці, на яку припадало 2,6 % території Радянського Союзу, в 1960—1980 ті роки було побудовано і будувалося надалі майже 40 % атомних енергоблоків. Електроенергія українських електростанцій експортувалася, зокрема, до Болгарії, Румунії, Чехословаччини, Угорщини, Німеччини, Польщі, Італії. Її ціна становила лише одну копійку за кіловат-

---

<sup>2</sup> Кульчицький С. Україна: від імперської периферії до суверенної держави. Сучасність. – 2000. – №12. – С. 83.

годину»<sup>3</sup>. Взамін до Радянського Союзу постачали товари, які «передова країна», через власну мілітаризацію виробляти не мала змоги.

Звісно, в Радянському Союзі все було замкнено на центр в Москві, то ж міністерства та сфери, які так фінансувалися, очевидно підлягали ще більшому контролю. Союзні республіки втрачали рештки своєї юрисдикції над важкою промисловістю, оскільки союзно-республіканські міністерства цього профілю перетворювалися на союзні. В Україні це стосувалося міністерства електроенергетики та паливної промисловості, вугільної, нафтопереробної та нафтохімічної промисловості, чорної й кольорової металургії, геології. Тож сфера електроенергетики трималася на чіткому контролі, що наглядно проявилось під час будівництва ЧАЕС, через масу співробітників КДБ які вели пильне спостереження. Проте, навіть це не допомогло уникнути аварії.

Отже, Україна постала центром будівництва передових енергооб'єктів, втілених не лише в стандартних ТЕС чи ГЕС. Це можна розглядати як і певний експеримент на території України, так і втілення планів щодо використання цієї енергії. Зазначимо, що не випадково саме зараз, під час повномасштабного вторгнення, можемо спостерігати терористичні акти направлені на знищення саме нашої енергетики – це, неодмінно, можна розглядати як «крутий поворот» історії.

## **1.2. Передумови побудови станції та вибір місця для будівництва ЧАЕС**

Побудова атомної електростанції - це надзвичайно складне завдання, в першу чергу через забезпеченні критичних заходів безпеки. І саме про заходи безпеки мали думати в СРСР, адже в них вже був досвід таких аварій, одна з яких трапилася на хімкомбінаті «Маяк», який займався виробництвом компонентів для ядерної зброї, там же і був запущений перший атомний реактор в СРСР. Внаслідок аварії через порушення технології охолодження, що призвело до вибуху, стався викиду радіоактивної хмари в 20 мільйонів кюрі, що

---

<sup>3</sup> Вісник Руху. // Самвидав. – 1990. – №3. – С. 15.

було в 19 разів менш ніж після вибуху на ЧАЕС. Це призвело до забруднення території 23 тисячі квадратних кілометрів, території яка приблизно дорівнює Сумській області. Після аварії на Челябінськ-40 у 1957 році, перед науковцями постало питання про забезпечення всіх заходів, задля зменшення ризиків аварій на електростанціях. У 1958 році була створена Дослідна науково-пошукова станція для вивчення наслідків аварії<sup>4</sup>, і результати могли б бути використаними для запобігання аварії на ЧАЕС, але цього не відбулося. Наступним фактором, який міг би запобігти аварії були дослідження реакторів типу РБМК 1986 році, на основі яких зробили висновок, що автоматичні регулятори, не можуть підтримувати відповідний рівень автоматизації процесу, що призводить до нестабільності енерговиділення<sup>5</sup>. Проте, закритість радянської системи яка навіть визнала цю катастрофу тільки у 1989 року, знову зіграла проти неї. В той час, як в західному світі відбувався вільний обмін науковими даними, в СРСР такого відбутися не могло. Тож ці висновки не змогли вплинути на хід історії. Можна стверджувати, що алгоритм, який влада використала для замовчування наслідків цієї аварії в Челябінську-40, в майбутньому намагалися застосувати і до катастрофи на Чорнобильській АЕС.

Історія Чорнобильської атомної електростанції (ЧАЕС) починається Постановою Ради Міністрів СРСР № 800 - 555 від 29 вересня 1966 р. «Про план будівництва та введення в дію атомних електростанцій на 1966 – 1975 рр», яка передбачала пуск сумарних енергетичних потужностей на 11,9 млн кВт. Для забезпечення електроенергією промисловості, сільського господарства, комунально-побутових потреб Центрального енергетичного району Радянського Союзу (включав територію Української РСР і Ростовської області

---

<sup>4</sup> Новоселов В. Н. Тайны «Сороковки» / В. Н. Новоселов. – Екатеринбург: ИПП «Уральский рабочий», 1995. – 448 с. – (2, виправлене та доповнене).

<sup>5</sup> Расчетные исследования системы регулирования в режимах экстренного снижения мощности РБМК / А. Н.Алексаков, И. А. Емельянов, Е. В. Николаев, Л. Н. Подлазов // Атомная энергия / А. Н.Алексаков, И. А. Емельянов, Е. В. Николаев, Л. Н. Подлазов. – Москва: Энергоатомиздат, 1986. – (Искра революции). – (2; т. 60). – С. 161.

РРФСР) планувалося спорудження Центральноукраїнської атомної електростанції<sup>6</sup>. [14]

Під час вибору місця будівництва АЕС враховувалося, що економічно найдоцільніший радіус подання електроенергії складає близько 350-450 км. . З цією метою для вибору оптимального варіанту розміщення атомної електростанції Київським відділенням інституту "Теплоелектропроект" Міненерго СРСР і Київським ОКБ "Енергомережапроект" було проведено обстеження 16 пунктів у Київській, Вінницькій та Житомирській областях щодо визначення придатного майданчика для розміщення першої на території України атомної електростанції (транспортна інфраструктура, незначна продуктивність відчужуваних земель, водопостачання, економічно доцільний радіус подання електроенергії споживачам). За його результатами, державна комісія за погодженням із Київським обкомом КПУ, Держпланом УРСР, республіканськими міністерствами енергетики й електрифікації, сільського господарства та іншими зацікавленими організаціями на початку лютого 1967 р. рекомендувала місцевість поблизу села Копачі Чорнобильського району Київської області (другий варіант був - біля села Ладижин Гайсинського району Вінницької області, на правому березі Південного Бугу). Вибір майданчика для будівництва Центральноукраїнської атомної електростанції в Київській області схвалили ЦК КПУ та Рада міністрів УРСР спеціальною постановою про погодження проекту будівництва на початку лютого 1967 року<sup>7</sup>.

Загальна площа земель, яка була відведена для будівництва електростанції та житлового селища на північному сході від залізничної станції Янів, становила 1676 га, зокрема орних земель - 96 га, городів - 50 га, поймених луків - 1400 га, лісу - 130 га<sup>8</sup>. Це було затверджено постановою

---

<sup>6</sup> Чорнобильське досє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк; Ред. кол.: І. Лябах, А. Моргун, В. Бірчак, М. Панова, О. Рубльов, В. Хропко. Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут історії України Національної академії наук України; Український інститут національної пам'яті. Київ: Майстер книг, 2020. – 688 с.

<sup>7</sup> Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. Упоряд.: Н. Барановська та ін. Київ : Наук. думка, 1996. 715 с. 9 с.

<sup>8</sup> Там само. 10 с.

Центрального комітету КПУ і Ради Міністрів УРСР від лютого 1967 року, і в цій же постанові було вказано, що зазначена електростанція буде названа Чорнобильська атомна районна електростанція. Завірена постанова була десятьма підписами.

Виготовлення проектної документації на будівництво 1-ої черги Чорнобильської ГРЕС було доручено Уральському відділенню інституту «Теплоенергопроект» Міненерго СРСР. Розглянувши підготовлений УралТЕПом проєкт, виконком Чорнобильської районної ради депутатів наприкінці травня 1968 року ухвалив рішення про відведення земельної ділянки для спорудження атомної електростанції<sup>9</sup>. Згідно з наказом міністра енергетики та електрифікації СРСР Петра Непорожнього № 297 від 11 грудня 1969 року у селі Копачі Чорнобильського району Київської області була організована Дирекція АЕС з підпорядкуванням їй «Головатоменерго». Згодом генеральним проєктувальником атомної станції став московський інститут «Гідропроект» ім. С.Я. Жука. Генеральною підрядною організацією було визначено Управління будівництва «Кременчукгесбуд» на чолі з Г. Строковим, а директором АЕС призначено Віктора Брюханова<sup>10</sup>.

Виділення коштів відбувалося з Москви, а саме від Управління атомних електростанцій Міністерства енергетики СРСР, і складанням кошторису займалося Уральське відділення інституту Теплоелектропроект<sup>11</sup>. Тож виходячи з вищенаведеної інформації, виготовлення технічної документації, проектної і головними проєктантами ЧАЕС поставали органи, що містилися на території Росії, і підпорядковувалися напряму Міненерго СРСР, в той час як українські органи виступали лише як підрядники.

### **1.3. Роль місцевих українських органів у будівництві**

---

<sup>9</sup> Там само. 11 с.

<sup>10</sup> Чорнобильське досє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк.

<sup>11</sup> Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. Упоряд.: Н. Барановська. 11 с.

Як зазначив в ефірі програми «Право на владу», на телеканалі «1+1», 21 червня 2019 року, Леонід Кравчук, «Україна не була першою і найголовнішою територією, де мала бути побудована атомна електростанція. І на тому, що вона мала бути побудована в Україні, наполягав і ухвалив рішення обласний комітет Комуністичної партії України. І єдина людина, яка запротестувала проти будівництва ЧАЕС над Києвом на Дніпрі, був президент Академії наук УРСР Борис Євгенович Патон. Усі інші погодились»<sup>12</sup>. Тож, зі слів Кравчука, відповідальності лежить на комуністичному Кремлі та його українському сателіті КПУ. Фактично, задля ідеологічних інтересів правлячої партії було поставлено під загрозу життя і здоров'я мільйонів громадян.

І попри низку наказів, спрямованих на впровадження відповідного рівню контролю, на зразок «Наказ дирекції будівництва Чорнобильської АЕС про організацію контролю за виконанням наказів і розпоряджень Міністерств та Главків»<sup>13</sup>, необхідні заходи не було впроваджено. Аналізуючи Чорнобильську катастрофу, можна констатувати, що подібні розпорядження, по суті, виявились номінальними бюрократичними актами, які не приймалися до уваги з відповідною відповідальністю.

Спорудження першочергових об'єктів на промисловому майданчику Чорнобильської АЕС, розташовуваному за 160 км на північний схід від Києва і за 15 км на північний захід від міста Чорнобиля Київської області, розпочалося у квітні 1970 року. Оскільки такий важливий стратегічний об'єкт не міг бути без нагляду, то промислову безпеку важливого енергетичного підприємства забезпечував Чорнобильський районний відділ Управління КДБ по м. Києву та Київській області й співробітники 2-го Управління Комітету держбезпеки при РМ УРСР. У полі зору Чорнобильського районного

---

<sup>12</sup> Кравчук Л. Хто ухвалив рішення про будівництво АЕС під Києвом. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kravchuk-rozpoviv-hto-uhvaliv-rishennya-pro-budivnictvo-aes-pid-kiyevom-i-yedinu-lyudinu-yaka-bula-proti-1366029.html> (дата звернення: 26.11.2024).

<sup>13</sup> Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. Упоряд.: Н. Барановська. 15 с.

відділу КДБ з моменту будівництва першої на території України атомної електростанції перебувало 9294 особи та 40 субпідрядних організацій<sup>14</sup>.

Вже на початковій стадії спорудження атомної електростанції 2-е Управління КДБ при РМ УРСР, посилаючись на довідку складену головним спеціалістом Міненерго Індиченком, у донесенні за 19 вересня 1971 р., адресованому вищим інстанціям, звертало увагу на те, що Міненерго УРСР не має досвіду експлуатації атомних електростанцій і не володіє усією повнотою інформації, на відміну від союзного міністерства, щодо організації експлуатації та режиму безпеки на ЧАЕС<sup>15</sup>. Тож контроль над будівництвом, використанням кошторису, був дуже жорстким, здійснювалася негласна перевірка відповідності до технічних даних як будівельних об'єктів, так і самих вже конструкцій, готових виробів, і була перевірка щодо відповідності нормам та стандартам.

Як ми вже зазначали вище, здійснювався серйозний нагляд над всім процесом будівництва зі сторони КДБ, і над дотриманням норм, тож з нарощуванням темпів будівництва, частішали повідомлення від КДБ про систематичні порушення які відбувалися на будівництві, нераціональне використання ресурсів. Найбільше нарікань спеціалістів, задіяних на будівництві ЧАЕС, викликала робота арматурного цеху. Згідно з оперативними даними, «у підготовлені під бетонування блоки часто встановлюються армокаркаси зі сталі низьких марок та поганою якістю електрозварювання. У результаті цього блоки під бетонування здаються з другого та третього пред'явлення, порушується ритмічність роботи бетонного заводу та інших ділянок»<sup>16</sup>. У надісланих у 1975–1976 рр. спецповідомленнях столичного УКДБ керівництву КДБ УРСР описано випадки неякісного виконання будівельно-монтажних робіт, які в подальшому могли призвести до

---

<sup>14</sup> Чорнобильське досье КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд. О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak. 39 с.

<sup>15</sup> Чорнобильське досье КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд. О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak. 29-33 с.

<sup>16</sup> Там само.

надзвичайних ситуацій. Одним із найкритичніших моментів недотримання норм будівництва був виявлений в проєкті монтажу компенсатора в шахті реактора, де були виявлені критичні відхилення.

У лютому 1976 р. органи КДБ отримали інформацію про поставку на ЧАЕС непридатних до експлуатації труб для циркулярного водоводу, вироблених на Курахівському котельно-механічному заводі. Про рішення директора ЧАЕС В. Брюханова та головного інженера Управління будівництва І. Лукова передати браковані труби не на завод, а монтажній організації чекісти поінформували завідувача будівельного відділу Київського обкому КПУ П. Хорошуна. Однак до прицільного вивчення питання і відповідних оргвисновків справа так і не дійшла. Дефектна продукція Курахівського заводу регулярно надходила на будівельний майданчик атомної станції і в наступні роки<sup>17</sup>.

Завдяки КДБ УРСР партійні органи та Державний монтажний трест «Южтеплоеленергомонтаж» своєчасно отримували інформацію про порушення технологічних норм під час будівництва ЧАЕС, що призводили до появи «свищів, тріщин і розломів» в обладнанні атомної електростанції та сприяли виникненню надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Були також донесення про аварійне становище на під'їзних шляхах, будівництво залізничних шляхів також не відповідало нормам, що призводило до ризику безпечного руху вагонів з особливо цінними та небезпечними вантажами, були затримки в будівництві високовольтних ліній які мали бути готові ще в 1978 році, щоб мати можливість подати електрику до квартир в 2-3 кварталі 1979 року. Реагуючи на сигнали КДБ УРСР, дирекції будівництва ЧАЕС у 1975 році вдалося запобігти ймовірним аваріям, запрограмованим унаслідок порушення бетонування баків для зберігання рідких радіоактивних відходів, відхилення від проєктних норм під час монтажу компенсатора в шахті ядерного реактора. Ознайомившись у січні 1979 року з оперативною інформацією КДБ УРСР про

---

<sup>17</sup> Там само.



відхилення від проєкту під час спорудження каркасу машинного залу другого блоку ЧАЕС, намірами начальника Управління будівництва В. Гори приховати огріхи будівельників та монтажників шляхом «засипання фундаменту, де у багатьох місцях пошкоджена гідроізоляція», перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький надіслав шифротелеграму, від 17 січня 1979 року, міністру енергетики та електрифікації СРСР П. Непорожньому з пропозицією створити відомчу комісію для перевірки дотримання правил безпеки на об'єктах атомної енергетики Української РСР<sup>18</sup>. На основі агентурних донесень Комітет держбезпеки регулярно складав довідки, в яких докладно доповідалося про брак будівельних конструкцій, матеріалів, деталей, відсутність належної кваліфікації у робітників.

Про химерність планів щодо фізичного та енергетичного пуску першого енергоблока ЧАЕС наприкінці 1976 року, намагання керівників «Головатоменергобуду» (М. Малінін), «Південатоменергобуду» (А. Яковенко), Управління будівництва ЧАЕС (В. Кизима) у відомчих звітах видати бажане за дійсне неодноразово ставало предметом занепокоєння Комітету держбезпеки УРСР. В інформаціях, адресованих партійним органам, радянські спецслужби прагнули описати реальний стан справ на будівництві ЧАЕС

Це є свідченням маси порушень, які впливали із низки системних проблем, характерних для радянської економіки, управління та культури праці, Контроль, який здійснювався КДБ, мав вплинути якщо не на Москву, то на українське керівництво, адже вони знаходились ближче до місця можливої катастрофи. Проте керівництво УРСР не мало таких повноважень, щоб зупинити, чи кардинально щось змінити і вплинути на ситуацію.

У травні 1976 р. на Чорнобильській АЕС відбулася виїзна колегія Міністерства енергетики та електрифікації СРСР під головуванням міністра енергетики П. С. Непорожнього, на якій, за оперативними даними

---

<sup>18</sup> Там само. 65-67 с.

КДБ, останній «зібрав усіх начальників Главків і став вимагати від них запуснути ЧАЕС в 1976 р. будь-якою ціною»<sup>19</sup>.

Нерозсудливість союзного міністра спонукала виконувача обов'язків начальника Чорнобильського райвідділу КДБ В. Терещенка надіслати 9 липня 1976 року начальнику УКДБ при РМ УРСР по м. Києву та Київській області генерал-майору М. Вакуленку тривожну застережну інформацію: «На думку спеціалістів, агентури, довірених осіб згідно з реальним станом справ на будівництві ЧАЕС фізичний пуск першого енергоблока в грудні 1976 р. неможливий і неприпустимий, оскільки в зимових умовах за наявності існуючої будівельномонтажної готовності може призвести до надзвичайних подій (радіоактивного забруднення навколишнього середовища)»<sup>20</sup>. Ймовірно, що до думки спеціалістів та контррозвідників вище партійне керівництво України все ж таки прислухалося. Проте Москву не дуже турбували факти недосконалості конструкцій, порушень технологій будівництва, використання неякісних будівельних матеріалів. Тож все, що вона змогла зробити – це відтермінувати запуск першого реактора на вересень 1977 року. Водночас принципових змін у ставленні до цих проблем в Міненерго СРСР не відбулося. Не було проведено аналізу причин перенесення запуску реактора на пізніший час, а відтак і не було усунуто й відповідні недоліки.

Накопичення даних про те, що «окремі керівники свідомо йдуть на грубі порушення технологічних норм ведення будівництва, думаючи тільки про те, як швидше здати об'єкти, не піклуючись про їхнє майбутнє і можливі трагічні наслідки» спонукали начальника Чорнобильського райвідділу УКДБ УРСР по м. Києву і Київській області В. Клочка неодноразово упродовж грудня 1978 р. – початку січня 1979 р. відсилати тривожні депеші до Києва з нагоди введення в дію 2-го енергоблока ЧАЕС.

---

<sup>19</sup> Там само.

<sup>20</sup> Там само.

Оперативна обстановка на промисловому гіганті змусила голову КДБ УРСР В. Федорчука у січні 1979 року детально поінформувати ЦК КПУ про факти відступів від проєктів під час запуску 2-го блоку ЧАЕС у «Доповідній записці про порушення під час будівництва ЧАЕС»<sup>21</sup>.

Інформація спецслужб викликала певне сум'яття у першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького. Український партійний високопосадовець, який перебував ближче до атомної станції, ніж московське керівництво, ближче сприймав всі ці проблеми і усвідомлював ризики. Підпорядкованість ЧАЕС Міненерго СРСР породила сумніви керівника республіканської партійної організації у виробленні правильного управлінського рішення щодо створення комісії для виправлення ситуації на атомній станції. Невпевненість В. Щербицького позначилась на формулюванні резолюції на доповідній записці Комітету держбезпеки УРСР: «Треба терміново: а) або створити комісію для перевірки і розробки пропозицій ЦК КПУ, б) або надіслати шифротелеграми [т. Непорожньому (міністру енергетики СРСР)] і запропонувати йому це зробити»<sup>22</sup>.

Якщо щодо деяких звернень відбувалася певна робота, відтермінування або хоча б висловлення певних занепокоєнь, то деякі інциденти залишалися просто без будь-якої реакції, так ніби її і не відбувалося взагалі, на зразок аварії в цеху хімводоочищення, або ж свідчень крадіжок і взагалі, незадовільного стану охорони такого важливого об'єкту, на яку не послідувало жодної реакції, окрім формальної відписки – «Обкому КП України докладено»<sup>23</sup>.

Поряд із зверненнями В. Щербицького до союзних органів влади надіслалися різного роду повідомлення від КДБ УРСР про «оперативну обстановку на ЧАЕС» із закликами «застосувати заходи партійного впливу» до осіб, причетних до порушень технології будівництва, протипожежної безпеки

---

<sup>21</sup> Там само. 65-67 с.

<sup>22</sup> Там само. 50-52 с.

<sup>23</sup> Там само. 72-73 с.

на підприємстві, чи як у випадку з недбалою охороною, заклики до занесення об'єкту ЧАЕС до особливо важливих місць які підлягають охороні силами МВС СРСР, залишались часто-густо без належного реагування партійних та державних органів. Верховне керівництво СРСР втілювало основні свої недоліки. Проте ці звернення залишались без належного реагування.

Підчас будівництва ЧАЕС розробниками було використано реактор великої потужності, так званий каналний реактор. Науковці наголошували, що каналні реактори мають суттєві переваги перед корпусними реакторами. Разом з цим, розробники каналного реактора визнавали, що в уран-графітових реакторах присутні певні недоліки: вони більш матеріаломісткі та трудомісткі при будівництві та монтажу. До того ж вони потребували більшого об'єму головного корпусу. Але при цьому серед недоліків навіть не згадувалися питання їх надійності та рівня безпеки<sup>24</sup>.

Взагалі, як наголошує Н. Барановська, «ставлення до питань безпеки РБМК-1000 відзначалось в ті часи певною легковажністю: «реактори не вибухають», «реактор РБМК – це самовар», «АЕС з РБМК можна встановити в центрі міста». Дослідниця констатує, «що існували й інші бачення цього реактора. Сам реактор РБМК був вже застарілим для західного світу, і його використання Радянським Союзом зумовлювалося лише його простотою і технологічною доступністю<sup>25</sup>. І взагалі, принцип роботи цього реактора ідеально лягав в економічну модель СРСР, при найменших витратах досягти великого ефекту, але це мало і зворотню сторону, як і викиди під час експлуатації більші в майже 40 разів ніж в реакторів типу ВВЕР, так і відсутність цільного корпусу, який міг би перешкодити викиду радіоактивних частинок»<sup>26</sup>. Бажання економії на такому критичному об'єкті могло призвести до важких наслідків. Про можливість аварії на реакторі великої потужності, а

---

<sup>24</sup> Доллежалъ Н. А. Канальный ядерный энергетический реактор / Н. А. Доллежалъ, И. А. Емельянов. – Москва: Атомиздат, 1980. – 208 с.

<sup>25</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ : Ін-т історії України НАН, 2011. 254 с.

<sup>26</sup> Наука и жизнь. Москва. Правда. – 1989. – №12.

отже й на реакторі 4-го енергоблоку Чорнобильської атомної електростанції через недоліки у конструкції застерігав за 11 років до аварії радянський фізик І. Жежерун – колишній співробітник Інституту атомної енергії ім. І. В. Курчатова АН СРСР. Проте його за подібне бачення «досягнень радянської науки» просто витиснули з колективу, оголосивши психічно неадекватною людиною<sup>27</sup>.

Вже було зазначено про легковажність керівництва як УРСР, так і в Москві, що можна пояснити некомпетентністю кадрів, які займали високі посади у міністерстві, яке працювало з такими небезпечними об'єктами. Було проігноровано звернення інспектора з ядерної безпеки (на Курській АЕС) Ядрихінського А.А. до вищих керівних інстанцій, де він розписував ризики та небезпеку яку міг становити реактор типу РБМК. Однак на це звернення, на жаль, звернули увагу вже після Чорнобильської катастрофи<sup>28</sup>. Очевидно у державних і галузевих керівників найвищого рівня кінця 1970-х – початку 1980-х рр. не виникало сумнівів у безпечності досягнень науково-технічного прогресу. Саме тому ще до аварії на ЧАЕС Міненерго СРСР піднімало питання перед Радою Міністрів УРСР про необхідність будівництва другої черги Чорнобильської атомної електростанції на відстані всього 11 км від чинної. Звичайно, після подій на ЧАЕС ця ідея в Україні категорично відкидалась.

З початку експлуатації ЧАЕС сталася не одна критична ситуація, що вказувала на загрози виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Потенційно небезпечна для здоров'я персоналу атомної станції позаштатна ситуація сталася 19-20 квітня 1981 року. Тоді внаслідок несвоєчасного вжиття начальником зміни ЧАЕС заходів щодо припинення витоку активних вод з трубопроводу першого енергоблока відбулося радіоактивне забруднення ділянки санітарної зони атомної електростанції, площею 180 кв. метрів<sup>29</sup>.

---

<sup>27</sup> Барановська Н.П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

<sup>28</sup> Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. Упоряд.: Н. Барановська. 53-64 с.

<sup>29</sup> Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк.

Відтермінована у часі перевірка експлуатації Чорнобильської АЕС комісією всесоюзного виробничого об'єднання «Союзатоменерго» мала формальний характер. Загалом, як констатує О.Бажан, від початку експлуатації атомної електростанції у 1977 р. і до моменту енергетичного запуску у грудні 1981 р. 3-го енергоблоку на ЧАЕС сталося 29 аварійних зупинок, з них 8 – з вини обслуговуючого персоналу, а інші – з різних технічних причин. Дослідник наводить приклад, що у жовтні 1981 року Управлінням КДБ по м. Києву та Київській області було підготовлено доповідну записку на адресу Комітету держбезпеки УРСР, в якій аналізувалася надійність контрольно-вимірювальних приладів системи захисту ЧАЕС. Грунтуючись на результатах розслідувань випадків аварійних зупинок, контроррозвідники висловлювали занепокоєння тим, що електрообладнання, контрольно-вимірювальні прилади, що використовуються на електростанції, за якістю не відповідають вимогам надійності, потребують доопрацювання інститутами-розробниками та заводами-виробниками. Також не можна оминати аварію, що сталася 9 вересня 1982 року, на ліквідації якої спершу казали витратять 5 днів, проте, коли виявили реальні масштаби керівник КГБ УРСР С. Муха повідомив партійне керівництво про необхідність 10 днів. В результаті аварію ліквідовували півтора місяці, тоді спеціальна комісія яка була створена для з'ясування обставин аварії, виявила в ґрунті «гарячі» частинки, які могли призводити до летальних наслідків. Але повідомляти про це мешканців було заборонено. Незважаючи на важкі наслідки аварії, 5 листопада очільник спецслужби поспішив заспокоїти Володимира Щербицького: «Обстановка в оперативному плані на АЕС і околицях нормальна. Фактів поширення панічних чуток не відзначається». З цього чітко видно, що головне завдання полягало в блокуванні «панічних чуток», а не в попередженні громадян про загрозу. Люди можуть вмирати — аби тихо<sup>30</sup>.

---

<sup>30</sup> В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архівів КГБ. Львів: Наш Формат, 2011. 328 с.

Несправність схем живлення різних систем управління реактором та релейно-контрольних блоків, недолугість системи управління та захисту (СУЗ) реактора типу РБМК-1000, відмови у роботі системи «Шторм» (для вимірювання та контролю витрат води в технологічних каналах реактора), конструкторські недоробки турбіни «К-500-65/3000» призводили до порушень ритму роботи Чорнобильської АЕС.

У доповідній записці відзначалося, що питання ненадійності та недосконалості деяких елементів систем управління та контролю реактором типу РБМК-1000 неодноразово порушувались перед проєктною організацією «Гідропроєкт» (м. Москва), ВПО «Союзатоменерго», Міністерством енергетики та електрифікації СРСР, «проте воно досі не вирішене». У службовому документі також зауважувалося, що «на станції немає чіткого графіка проведення профілактичних ремонтів контрольно-вимірювальних приладів, що не дає можливості у випадку аварії встановити особу, яка востаннє здійснювала ремонт». Інформацію співробітників обласного управління КДБ про якість контрольно-вимірювальних приладів, покликаних забезпечити безаварійну роботу станції в центральному апараті КДБ УРСР вважали за доцільне лише перепроверити за допомогою інших оперативних джерел<sup>31</sup>.

Постійний поспіх із достроковим введенням в дію чергових виробничих потужностей не сприяв стабільності роботи ЧАЕС. Як результат, лише в 1983–1985 роках внаслідок недотримання технологічної дисципліни, помилок проєктантів, непрофесійних дій інженерно-технічного персоналу сталося дев'ять аварій та 68 відмов основного обладнання атомної електростанції<sup>32</sup>.

### **Висновки до першого розділу**

Отож, щодо ролі УРСР в рішеннях щодо ЧАЕС можна підсумувати наступне. Партійне керівництво УРСР виступило за будівництво атомної електростанції саме на території України. Це було зумовлено як перевагами (як

---

<sup>31</sup> Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борак. 87-89 с.

<sup>32</sup> Там само. 21 с.

вважалось) від додаткових капіталовкладень в республіку, так і, ймовірно, й міркуваннями, пов'язаними із безапелляційною субординацією найвищих посадовців УРСР перед московськими «боярами». На нашу думку, керівники республіки і профільні її посадовці проігнорували дослідження науковців, які відзначали небезпеки реактора старого типу. Не було й розроблено алгоритму дій на випадок можливих аварій.

Тож і в самій УРСР лише науковці не була слухняним знаряддям політичної системи. І коли інтенсивне насаджування АЕС в Україні викликало тривогу в усього суспільства, в АН УРСР ці плани зумовили науково обґрунтований протест. Так, влітку 1980 р. до Ради Міністрів УРСР було передано лист президента АН УРСР академіка Б.Є. Патона про недоцільність спорудження ЧАЕС-2, а через рік на засіданні Президії Ради міністрів УРСР була заслухана його доповідь «Про можливі еколого-економічні наслідки розміщення, будівництва та експлуатації в Українській РСР атомних енергооб'єктів».

Незважаючи на негативну реакцію владних структур на подану Академією наук УРСР доповідну записку, зусилля вчених не були марними. Практичним їх результатом, зрештою, стало припинення спорудження Одеської АТЕЦ, а згодом — і Кримської АЕС, відмова затвердити план розміщення майданчиків під будівництво Харківської АТЕЦ і АЕС у Донецькій області, на узбережжі Азовського моря, ряду інших планованих об'єктів атомної енергетики в Україні<sup>33</sup>.

Загалом, можна констатувати, що політичне керівництво УРСР не здійснювало належний контроль над процесом будівництва настільки критичного об'єкту, не звертали достатньої уваги на критичні звіти від управлінь КДБ. Звернення першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького до центральних відомств також не були належним чином «почуті», а більших

---

<sup>33</sup> Чорнобиль, 1986-1987 рр. : документи і спогади. Роль НАН України у подоланні наслідків катастрофи. Уклад.: В. Д. Новіков, Т. В. Желтовська, В. Ю. Данільченко. Київ : Академперіодика, 2004. 563 с.



зусиль українське партійне керівництво не докладало. Навіть коли було прийнято рішення про перенос запуску, не був проведений жодний аналіз. Керівники УСРС не звернули достатньої уваги на можливі ризики, або ж не бажали навіть звертати на них увагу, для них було головнішим демонстрація комуністичних здобутків, які, як правило, досягалися попри людські життя. В умовах відсутності серйозних важелів впливу з боку Києва на Москву керівництво УРСР «вмивало руки», а на якийсь більш твердий і наполегливий курс воно було не здатне.

## **Розділ 2. Реакція високопосадовців УРСР на аварію**

### **2.1. Початкове ставлення до аварії та комунікація із центральною владою в Москві.**

Реакція високопосадовців УРСР на аварію на Чорнобильській АЕС виявила значну кількість суперечливих моментів, пов'язаних із комунікацією та початковим ставленням до катастрофи. Після вибуху на четвертому енергоблоці керівництво УРСР опинилося у складній ситуації, коли необхідно було негайно реагувати на надзвичайний стан та координувати дії з центральною владою в Москві.

Першочергова реакція українських високопосадовців характеризувалася недооцінкою масштабів аварії та прагненням зберегти спокій серед населення. Вони слабо уявляли собі загрози, які несе радіаційний викид. 28 квітня перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький отримав доповідь від КДБ, що рівень радіації на 3-му та 4-му енергоблоках становив 1000-2600 мікрорентген на секунду, на

окремих ділянках міста Прип'яті — 30-160. 4 На лівому полі абзацу В. Щербицьким написано: «Что это означает?»<sup>34</sup>. Під час перших годин після катастрофи комунікація між Києвом та Москвою відбувалася в умовах інформаційного вакууму та недостатньої поінформованості про реальний стан речей на місці аварії. Українські керівники, залежні від вказівок центральної влади, з одного боку, зіштовхнулися з необхідністю терміново приймати рішення, а з іншого – змушені були чекати схвалення або прямих наказів від вищого керівництва СРСР. Рівень невігластва і нерозуміння ситуації відзначав очевидець, український письменник і громадський діяч В. Яворівський: «Зачепили мене й такі одкровення Качаловського (перший заступник голови Кабінету Міністрів): «Когда я первый раз побывал в Чернобыле – я ничего не знал. К станции меня не пустили. Опасно. Тогда районные ребята сообразили перекусить и выпить по рюмке против радиации. Так мы на открытом воздухе это самое... Но радиация была такая, что пальцем кору отковырнешь и видно...». Ось таким був рівень цих невігласів. Наші брехали Москві, а Кремлю тільки цього і треба було. Рижкова привезли на кілька хвилин у Чорнобильську зону, і він сказав: «Да мы эту зону зубными щетками за две недели отмоем». Це був їхній рівень. І це в той час, коли Україну огорнула колосальна тривога, коли батьки намагалися відправити дітей будь-яким транспортом до бабусь із дідусями, до рідних чи знайомих, аби подалі від Києва»<sup>35</sup>.

Єдине, що було важливим для них на той момент, це утаємничення катастрофи. Партійно-державне керівництво СРСР та радянські спецслужби відразу віднесли до категорії «Таємно» інформацію про техногенну катастрофу, що сталася у суботу 26 квітня 1986 року о 1-й годині 25 хвилин на 4-му енергоблоці. Архівні документи свідчать, що КДБ УРСР негайно взявся розробляти та впроваджувати цілий комплекс спеціальних заходів із

<sup>34</sup> Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak. 272-274 с.

<sup>35</sup> Яворівський. Саме з княгині Ольги я би починав історію України. Вечірній Київ. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/5824/> (дата звернення: 26.11.2024).

засекречення відомостей про аварію на режимному об'єкті. В одному з перших повідомлень йшлося про те, що частково обвалилися будівля енергоблоку і покрівля машинного залу. З розвалу 4-го енергоблоку в атмосферу стали проникати величезні обсяги радіоактивних речовин. На станцію відразу прибув оперативний склад Прип'ятського міськвідділу КДБ на чолі з підполковником В. Ключком. Контррозвідники В. Богдан, В. Суховілін, Ю. Матковський, А. Рибак, Г. Шульгін, А. Кокоруза стали негайно опитувати персонал станції, працівників Управління будівництва нічної зміни та охоронців ЧАЕС з метою відпрацювання версії можливого диверсійного проникнення на режимне підприємство. Тоді ж співробітник органів держбезпеки М. Мальцев отримав завдання завадити витоку несанкціонованої інформації про аварію, поширенню паніки шляхом блокування телефонних дзвінків на місцевому вузлі зв'язку. Після розмови з директором ЧАЕС В. Брюхановим, підполковник В. Ключко доповів начальникові столичного УКДБ генерал-майору Л. Бихову про зовнішні руйнації і масштаби аварії. На підставі інформації Прип'ятського міськвідділу начальник Управління Комітету держбезпеки УРСР по м. Києву та Київській області генерал-майор Л. Бихов терміново підготував секретну інформацію до КДБ УРСР і СРСР про вибух 4-го енергоблока ЧАЕС.[26] Ознайомившись з документом, голова КДБ УРСР С. Муха доручив заступнику голови КДБ УРСР Ю. Петрову і начальнику 6-го Управління КДБ УРСР Ю. Князеву направити для участі в розслідуванні та застосування необхідних оперативних заходів оперативно-слідчі групи; начальнику Управління урядового зв'язку КДБ Т. Тарієлашвілі привести до готовності рухомі засоби оперативного зв'язку; начальнику Мобілізаційного відділу КДБ М. Шульзі привести у мобілізаційну готовність підрозділи Комітету<sup>36</sup>. Тож першою «проблемою», яку взялися опрацьовувати, була можливість диверсійного проникнення на територію ЧАЕС.

---

<sup>36</sup> Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк.

Надвечір 26 квітня до м. Прип'яті прибули члени союзної Урядової комісії на чолі із заступником керівника уряду СРСР Б. Щербиною. Того ж дня радянські органи державної безпеки разом з профільними міністерствами та відомствами долучилися до підготовки документів для Урядової комісії з розслідування аварії.

Урядова комісія, як і все союзне і республіканське керівництво, не усвідомлювала всіх ризиків. Вони, по-перше, не мали досвіду дій в подібних ситуаціях, по-друге, використовувати будь-які ресурси, як людські, так і матеріальні отримали право не одразу, і по-третє, вагому роль мали й згадані проблеми радянської системи, в якій науковці-атомники боялись наполягати на своєму баченні катастрофи. Заступник директора Інституту атомної енергії ім. І. В. Курчатова АНСРСР В. Легасов, який був членом союзної Урядової комісії, побував у багатьох місцях, куди не наважувались піти інші. Спираючись на свій досвід і знання, він повідомив, що якщо до 4 травня, коли мала вигоріти основна частина графітної кладки реактора, вибуху не станеться, то його й не буде. Це було перше полегшення для Комісії, яка більше тижня знаходилася під загрозою можливого атомного вибуху.

Центральна влада в Москві, в свою чергу, намагалася мінімізувати значення аварії та уникнути паніки. Замість оперативних та прозорих дій, поширювалася інформація про необхідність збереження таємності і контролю над ситуацією. Українські високопосадовці, які мали прямий контакт із місцем події, зіштовхнулися з тим, що центральне керівництво применшувало масштаб катастрофи і затягувало ухвалення заходів, спрямованих на захист населення.

Ситуація ускладнювалася політичним тиском, оскільки в умовах радянської системи рішення центральної влади сприймалися як незаперечні й обов'язкові для виконання. Замість того, щоб забезпечити відкритий обмін інформацією та негайну евакуацію постраждалих, центральні органи СРСР зосередилися на контролі за медіа та забезпеченні секретності щодо реальних наслідків аварії. Це призвело до запізнілих дій з боку українського уряду,

оскільки офіційна інформація була спотворена, а заходи для захисту людей запроваджувалися із затримкою. Високопосадовці УРСР опинилися у непростій ситуації, оскільки були змушені виконувати директиви Москви, навіть коли усвідомлювали небезпеку для населення та екологічні наслідки аварії.

Таким чином, початкове ставлення високопосадовців УРСР до аварії та складнощі комунікації із центральною владою в Москві демонструють системні проблеми радянського управління, де політичні інтереси часто домінували над потребами захисту людей, не кажучи вже про довкілля.

Затримка в ухваленні рішень і недостатня готовність до надзвичайних ситуацій у значній мірі зумовили масштабність катастрофи та її наслідків. У перші дні після аварії центральна влада, зокрема, керівництво КПРС і особисто М. Горбачов, намагалися уникнути розголосу, побоюючись міжнародного резонансу й паніки серед населення. Політична лінія полягала у підтримці стабільності, навіть якщо це вимагало замовчування реальних загроз. Високопосадовці УРСР, отримуючи суперечливі вказівки з Москви, були змушені діяти в умовах обмеженої інформації та невизначеності.

Наприклад, рішення про евакуацію жителів міста Прип'ять було ухвалене лише через майже 36 годин після вибуху, коли рівень радіації вже досягнув критичних значень<sup>37</sup>. Про відсутність чіткості в поставлені задач, про затягування процесу ліквідації свідчать навіть назви документів, на зразок такого: «Записка по «ВЧ» УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області про розробку заходів ймовірної евакуації мешканців міста Прип'яті», де евакуація називається не «терміновою», а просто «ймовірною», так, ніби ще все налагодиться, і не потрібно буде нікого евакуювати. Цей затриманий захід став відображенням суперечливих наказів, які надходили від центральної влади, та небажання визнавати масштаби катастрофи. Наказ про евакуацію було дано лише тоді, коли стало неможливо ігнорувати загрозу для життя людей, але дорогоцінний час було втрачено. Унаслідок цього десятки тисяч

---

<sup>37</sup> Там само. 267-268 с.

людей зазнали радіаційного впливу, що значно погіршило ситуацію з точки зору здоров'я населення та екології.

Після аварії головний санітарний лікар України А. Касьяненко поінформував керівництво республіки: радіоактивну хмару, яка пішла на Норвегію і Швецію, вітер розвернув і вона суне на Київ... І що саме першого травня вона зачепить центр міста. А В. Щербицький натомість на це відреагував фактично злочинно: «Проведем первомайскую демонстрацию для своих, а также для зарубежных гостей». Дуже цікаві дав свідчення Качаловський: «Щербицкий сказал, что Чернобыль – это грязное дело, его нужно поручить Качаловскому – мастеру по грязным делам»<sup>38</sup>.

Радянський уряд буквально завалили зверненнями та вимогами пояснити ситуацію. Лише під міжнародним тиском, коли радіаційне забруднення було виявлено в країнах Західної Європи, радянське керівництво змушене було частково визнати масштаби аварії. Однак офіційна реакція залишалася обережною, а інформація про справжні наслідки витікала дозовано. Високопосадовці УРСР, які усвідомлювали, що ситуація вийшла з-під контролю, намагалися заспокоїти населення, але без належної підтримки й чітких розпоряджень із Москви їхні дії були недостатніми.

Незважаючи на те, що в результаті аварії було виявлено величезні екологічні та гуманітарні загрози, високопосадовці УРСР залишалися заручниками системи, в якій будь-яке ухилення від централізованих директив або прояв незалежності могли призвести до серйозних наслідків для їх кар'єри та безпеки. Чорнобильська катастрофа яскраво продемонструвала, наскільки неефективною була система управління, яка будувалася на засадах секретності, цензури та сліпого виконання наказів центральної влади. У цьому контексті важливо відзначити, що навіть ті керівники, які розуміли критичність ситуації,

---

<sup>38</sup> Яворівський. Саме з княгині Ольги я би починав історію України. Вечірній Київ. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/5824/> (дата звернення: 26.11.2024).

були змушені діяти в рамках існуючої системи, яка диктувала пріоритети приховування інформації.

Важливу роль у перші дні після аварії відіграла не тільки бюрократична інерція, але й страх перед можливими наслідками для держави, яка прагнула підтримувати образ незламної супердержави. Оскільки Чорнобильська аварія стала серйозним випробуванням для радянської системи, реакція керівництва була обумовлена небажанням визнати слабкість інфраструктури та технологічних рішень, що були прийняті під час будівництва та експлуатації атомної станції. Це також вплинуло на те, як згодом проводилися ліквідаційні роботи: пріоритет надавався мінімізації шкоди для репутації країни, а не повноцінному захисту людей і довкілля.

Затримки з наданням офіційних оцінок масштабів аварії та довгострокових наслідків були зумовлені також тим, що центральна влада не бажала визнавати власні помилки в управлінні ядерною енергетикою. Розробка стратегій ліквідації наслідків відбувалася в умовах постійного тиску з боку Кремля, де ухвалювалися рішення, що часто суперечили інтересам регіонів, які найбільше постраждали від радіоактивного забруднення.

Загальна атмосфера страху і недовіри, що панувала в керівних колах, позначилася на подальшому розвитку кризи. Керівництво УРСР, намагаючись впоратися з наслідками катастрофи, усе ж залишалося без повної автономії у прийнятті рішень і змушене було координувати кожен крок із Москвою. Проблема полягала не тільки у фізичній небезпеці радіоактивного випромінювання, а й у відсутності системи, здатної швидко реагувати на масштабні катастрофи.

Висновки щодо впливу аварії на Чорнобильській АЕС стали предметом глибокого аналізу в наступні роки, коли стало зрозуміло, що масштаби катастрофи могли бути значно меншими, якби управлінські рішення приймалися своєчасно і з урахуванням реальних ризиків. Зрештою, Чорнобильська трагедія стала не лише екологічною катастрофою світового

масштабу, а й символом глибоких системних проблем Радянського Союзу, які через роки призвели до його краху.

Висвітлення катастрофи в державних ЗМІ відображало бажання мінімізувати паніку, але призводило до протилежного ефекту – зростання недовіри до офіційних джерел. Наслідки такої політики відчувалися ще довго після аварії: з одного боку, постраждалі регіони продовжували страждати від браку необхідних ресурсів і допомоги, а з іншого – урядовці зіштовхнулися з міжнародним осудом за приховування правди та несвоєчасну реакцію на ядерну катастрофу.

Про реакцію партійно-державного апарату на Чорнобильську аварію розповів також український журналіст, громадський діяч М. Сорока. Зокрема, він зазначив, що на початку травня 1986 року відбувся «короткочасний брифінг заступника Голови Ради Міністрів СРСР, відповідального в союзному уряді за паливно-енергетичний комплекс Бориса Щербини, який очолив перший склад урядової комісії з питань ліквідації наслідків аварії». Журналіст наголосив на тому, що «під час вахти комісії Щербини, 2 травня, Чорнобиль відвідали голова Ради Міністрів СРСР Микола Рижков, другий секретар ЦК КПРС Єгор Лигачов і перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький. Їхнє перебування там тривало лише кілька годин. Про зустріч з пресою, навіть про короткі коментарі, тоді навіть мови не було». На підтвердження своїх слів М. Сорока процитував спогад про ті дні Віталія Масола. Останній тоді був головою Держплану України і входив до першого складу комісії. У спогаді йшлося про те, що «Борис Щербина п'ятого, якщо не четвертого, травня поїхав. Він у перший день кричав, що треба покликати журналістів, щоб вони висвітлювали, як завтра станція працюватиме, що ця аварія — дрібниці. Послухаєш його, так все виглядає, начебто розвалилась якась дитяча іграшка, яку можна розібрати або зібрати за півгодини. А Горбачов у той час мовчав, Рижков говорив щось, намагався розібратися, чим-небудь допомогти, вирішував питання, які виникали, а Горбачов як у рот води набрав. Ми його не чули і не бачили, взагалі



не відчувалося, що в нас є Генеральний секретар. Він чогось боявся. Це було видно всюди і по всьому»<sup>39</sup>.

## 2.2. Процес евакуації та початок ліквідації наслідків

Процес евакуації жителів, які опинилися в зоні ураження після аварії на Чорнобильській АЕС, став одним із найважливіших етапів реагування на катастрофу, який почався із значними затримками. Вибух на четвертому енергоблоці станції стався в ніч із 25 на 26 квітня 1986 року, але перші рішення щодо евакуації були прийняті тільки через понад 36 годин. Місто Прип'ять, розташоване в безпосередній близькості від ЧАЕС, у цей час продовжувало жити своїм звичним життям. Люди не знали про небезпеку, що загрожувала їхньому здоров'ю, і лише після різкого погіршення радіаційної ситуації та поширення інформації серед медичних і наукових працівників почалися перші підготовчі заходи.

Офіційно евакуацію було оголошено 27 квітня о 14:00, коли було зрозуміло, що залишатися в місті стає смертельно небезпечно. Мешканцям Прип'яті повідомили, що евакуація буде тимчасовою і триватиме лише кілька днів, тому більшість людей залишила свої речі та особисті речі вдома. Близько 49 тисяч жителів були перевезені автобусами в найближчі населені пункти Київської області. Вивезення населення здійснювалося швидко і, здавалося, організовано, проте відсутність попередження про масштаби небезпеки та дезінформація, що панувала в перші дні, залишили глибокий слід у пам'яті евакуйованих.

Ліквідатори аварії, більшість із яких не мала достатньої підготовки для роботи в умовах сильного радіаційного випромінювання, були мобілізовані з різних регіонів СРСР та направлені на виконання завдань без належного інформування про реальні загрози для їх здоров'я, так як основна частина

---

<sup>39</sup> Сорока М. Чорнобиль. Як проривалась інформаційна блокада. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3234779-cornobil-ak-prorivalas-informacijna-blokada.html> (дата звернення: 26.11.2024).

складалася з військовослужбовців. Була різниця між військовими, частина які спеціалізувалися на ядерних, радіаційних та хімічних сторонах проблеми, і тими, хто таких навичок не мав. Крім того, усі вони не були достатньо оснащені засобами захисту. Багато з них стали жертвами серйозних захворювань унаслідок впливу радіації, а їх подвиг довгий час залишався неоціненим. Ті, хто працював над ліквідацією наслідків катастрофи, виявили неймовірну самопожертву. Першою військовою частиною, що прибула в район АЕС вранці 26 квітня, був полк цивільної оборони Київського військового округу: кілька десятків солдат і офіцерів на колісних машинах, з приладами радіаційної розвідки та армійським комплектом дезактивації техніки. Вдень 26 квітня в район АЕС прибув мобільний загін хімічних військ з ліквідації наслідків аварії та окрема рота радіаційної та хімічної розвідки КВО, які вже 27 квітня 27 показали результати своєї праці, їх карта забруднення стала підставою для прийняття рішень, зокрема з евакуації населення<sup>40</sup>.

Згодом до ліквідаційних робіт було залучено десятки тисяч людей, яких назвали ліквідаторами. Це були військові, будівельники, інженери, медики та інші фахівці з усіх куточків Радянського Союзу. Вони виконували різні завдання, починаючи від зведення захисного саркофага над зруйнованим реактором і закінчуючи очищенням території від радіоактивного забруднення. Ліквідатори працювали в екстремальних умовах, часто без належного захисту, і багато з них зазнали серйозних наслідків для здоров'я через вплив радіації<sup>41</sup>.

Початок ліквідації наслідків аварії супроводжувався хаосом і нестачею інформації, оскільки науковці та керівники, які керували роботами, не завжди мали чітке розуміння масштабів катастрофи та її довгострокових наслідків. Уряд намагався мінімізувати паніку серед населення, але це лише поглиблювало недовіру до офіційної інформації. З часом стало очевидно, що

---

<sup>40</sup> Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak.

<sup>41</sup> З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». №1. Док. № 34. URL: <https://www.reabit.org.ua/magazine/2001/> (дата звернення: 22.11.2024).

радіаційне забруднення охопило величезні території, і ліквідаційні заходи повинні були охоплювати не тільки зону навколо ЧАЕС, але й віддалені райони, де також спостерігалось підвищення рівня радіації.

Завдання дезактивації територій включало миття та очищення вулиць, демонтаж забруднених споруд, зрізання верхніх шарів ґрунту та знесення дерев, що акумулювали радіацію. Техніка, яка використовувалася для виконання цих робіт, теж піддавалася радіоактивному опроміненню, і значну частину її довелося захоронювати в спеціальних могильниках. Будівництво таких могильників і забезпечення їхньої ізоляції стали одним із найскладніших етапів роботи, оскільки необхідно було запобігти подальшому поширенню радіації в навколишнє середовище. Про необхідність роботи над могильниками, спорудженням саркофагу було повідомлено також слідчою групою КДБ УРСР та СРСР заступника голови КДБ УРСР В.М. Євтушенка та заступника керівника 6 Управління КДБ СРСР Г.В. Кузнецова від 19 травня<sup>42</sup>.

Серед ліквідаторів було багато військовослужбовців строкової служби, яких мобілізували для виконання небезпечних завдань. Вони вручну збирали високоактивні уламки графіту та металу з покрівлі енергоблоку, що залишився цілим, часто без достатнього захисту. Робота на даху реактора, який отримав назву "Мавзолей", була настільки небезпечною, що перебування там обмежувалося лише кількома хвилинами, а інколи й навіть десятками секунд. Ці молоді люди стали справжніми героями, але багато з них заплатили за це здоров'ям, а деякі й життям.

Паралельно з цим проводилася евакуація з інших населених пунктів у зоні ураження. 27 квітня було повідомлено від УКДБ УРСР про розробку планів евакуації. Згодом, коли розуміння масштабів радіаційного забруднення стало повнішим, влада ухвалила рішення про створення 30-кілометрової зони відчуження, з якої були евакуйовані сотні тисяч людей. Для них це стало справжньою трагедією, оскільки вони втратили свої домівки, майно і звичний

---

<sup>42</sup> Там само. №1. Док. № 35. URL: <https://www.reabit.org.ua/magazine/2001/> (дата звернення: 22.11.2024)

спосіб життя. Багато евакуйованих не мали можливості повернутися додому навіть через десятки років після катастрофи, оскільки їхні населені пункти залишалися непридатними для проживання через високий рівень радіації<sup>43</sup>.

Організація медичної допомоги постраждалим і ліквідаторам також була непростим завданням. Радіаційне ураження, яке люди отримали в перші дні після аварії, часто не мало негайних симптомів, але з часом проявлялося у вигляді важких захворювань. Медики, які працювали в Чорнобильській зоні, самі піддавалися радіації, але не завжди усвідомлювали, наскільки це небезпечно. Зростання кількості онкологічних та інших радіаційно зумовлених захворювань стало тривожним сигналом для всього світу.

Одночасно з ліквідаційними роботами проводилися масштабні наукові дослідження, щоб оцінити наслідки катастрофи та розробити заходи для мінімізації шкоди. Вже після аварії почали дослухатися до думки науковців і їхніх порад та рекомендацій по ліквідації аварії. Проте в умовах радянської системи, де інформація суворо контролювалася, багато даних було засекречено, що ускладнювало обмін досвідом із міжнародною спільнотою. І навіть в середині країни замовчування правди про аварію на ЧАЕС змушувало співробітників радянських органів держбезпеки у прихований спосіб збирати науково-технічну інформацію, яку потім у вигляді пропозицій передавати членам Урядової комісії СРСР, іншим ліквідаторським структурам, відбувалися бесіди між співробітниками<sup>44</sup>. Навіть співробітники Шостого управління КДБ УРСР, в повідомленні від 13 травня, про перебіг розслідування аварії, радили владним структурам скористатися сумним досвідом Киштимської аварії (1957 р.) у закритому місті Челябінськ-40 і створити у забрудненій Чорнобильській зоні подібний науково-дослідний інститут із вивчення та

---

<sup>43</sup> Чорнобильське досье КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak. 265-266 с.

<sup>44</sup> Там само. 294-295 с.

прогнозування довготермінового впливу підвищеного рівня радіації на живі організми<sup>45</sup>.

Одним із таких важливих моментів ліквідації, який запропонували і розробили науковці, було перекриття викидів шляхом тампонування. Це лягло на плечі військової авіації, адже наблизитися до руїн реактора із землі не було можливим. Голова Урядової комісії Б. Щербина під час зустрічі в Чорнобилі з генерал-майором авіації Н. Антошкіним наголосив, що в цій роботі всі сподівання покладаються на гелікоптери<sup>46</sup>.

Значним був внесок в ліквідацію наслідків українських науковців в ліквідацію аварії. Сучасники особливо відзначали Президента АН УРСР Б.Є. Патона, який, втім, не отримав жодних нагород за свою самовіддану роботу. Один із тогочасних провідних науковців республіканської Академії Наук академік АН УРСР В.Г. Бар'яхтар зокрема писав: «Борис Євгенович, як ніхто інший, віддав рішення проблем, поставлених Чорнобилем, всього себе. Саме йому ми зобов'язані колосальним обсягом виконаної науково-дослідної роботи, її високими результатами. Однак Ви ж знаєте цю людину! Він менше за все думає про славу, нагороди і всі інші приємні для звичайних людей відзнаки! Головна мета його життя — зробити якомога більше корисного для людей і науки!». А сам Борис Євгенович, після довгих років роботи Академії відверто сказав: «Академія може прямо дивитись в очі нашому народу!»<sup>47</sup>.

Завдячуючи зусиллям ряду наукових колективів та Президії АН УРСР на початковому етапі зусиль з мінімізації наслідків аварії було вирішено багато нагальних гострих питань. Зокрема контролювалось життєзабезпечення Києва і киян, інших міст і регіонів республіки. На початковому етапі ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС важливим результатом зусиль науковців АН УРСР із залученням учених і спеціалістів міністерств і відомств стала прогнозна оцінка

---

<sup>45</sup> Там само 352-353 с.

<sup>46</sup> Доброхотов Л. Н. Кому и зачем нужна ложь о Чернобыльской аварии. Москва. Агитатор. 1986 р.

<sup>47</sup> Малиновський Б. М. Академія наук України в дні Чорнобильської трагедії. Київ: Академперіодика, 2001 р. – 70 с.

наслідків аварії на ЧАЕС, яку 19 травня було направлено до ЦК Компартії України<sup>48</sup>.

Варто зауважити, що керівництво СРСР відмовилось від міжнародного співробітництва при проведенні робіт з ліквідації наслідків ядерної катастрофи.

Заступник відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ, А. Меркулов, (також за участі і підтримки Б.Є. Патона і В.Г. Урчукіна ) в доповідній записці відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ про деякі питання міжнародного співробітництва від 13 жовтня 1989 року, посилаючись на досвід закордонної допомоги в ліквідації наслідків землетрусу у Вірменії, і надходження з-за кордону пропозицій про готовність допомоги в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, звернувся до ЦК Компартії України, з пропозицією залучення міжнародних організацій та міжнародної допомоги, отримання технологій та приладів<sup>49</sup>. І тільки в 1989 році радянський уряд звернувся до МАГАТЕ з проханням дати експертну оцінку діям щодо ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС<sup>50</sup>. Проте, можна припустити, що це відбулось лише з інтересу, щодо залучення інвестицій та розширення валютних надходжень, про що свідчить відповідь на звернення Меркулова, Литвиновим О. в справці номер 2203/112, консультанта соціально-економічного відділу ЦК КПУ. Були пропозиції навіть зняти фільм, за «велику» суму, в місці аварії, проте, посилаючись на відсутність досвіду міжнародного співробітництва і правових основ, поки, це не вважається можливим<sup>51</sup>.

Зрештою, тільки після розпаду Радянського Союзу в 1991 році світова спільнота отримала доступ до повнішої інформації про Чорнобильську катастрофу та її наслідки.

---

<sup>48</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія.

<sup>49</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. URL: <https://tsdahoo.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovykh-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).

<sup>50</sup> Кульчицька О. В. Співпраця України та МАГАТЕ в контексті екологічної безпеки / О. В. Кульчицька. – 2012. – С. 4.

<sup>51</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. URL: <https://tsdahoo.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovykh-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).

Документи від Першого управління КДБ УРСР свідчать про безліч недоліків в організації робіт з ліквідації наслідків аварії: незадовільний стан санітарних обмивочних пунктів, нестачу дозиметричних приладів у підрозділах цивільної оборони, необізнаність населення в питаннях йодової профілактики, незадовільні умови проживання евакуйованих осіб та ліквідаторів, надходження на полиці продовольчих магазинів забруднених радіоактивними речовинами молока, м'яса, масла, незабезпечення військовослужбовців, шахтарів в зоні АЕС індивідуальними засобами захисту, грубі порушення технології спорудження тимчасових радіоактивних могильників, низьку якість дезактиваційних робіт на вулицях Києва<sup>52 53</sup>.

Попри ці порушення, формально відбувалися заміри радіаційного фону і у інших областях, до прикладу, таким свідченням є «Донесення відділу охорони здоров'я виконкому Рівненської обласної ради народних депутатів»<sup>54</sup>, які свідчили про підвищений рівень радіоактивності, проте, активних дій, щодо захисту населення не відбувалось, як в Києві, так і в інших містах.

Одним із ключових завдань була побудова саркофага — гігантської конструкції з бетону та металу, яка мала ізолювати пошкоджений реактор і запобігти подальшому викиду радіоактивних речовин. Головні директиви в цьому сенсі віддавалися московськими високопосадовцями, а українське партійне і державне керівництво організовувало безпосереднє їхнє виконання. Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 634-188 від 29.05.86 р. Міністерству середнього машинобудування СРСР були доручені «роботи із захоронення 4-го енергоблока ЧАЕС та споруд, що до нього відносяться». Об'єкт отримав назву «Укриття 4-го блоку ЧАЕС». Найскладніший (за радіаційним станом та сукупністю вжитих оперативних заходів) період у

---

<sup>52</sup> З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». №1. Док. № 29. URL: <https://www.reabit.org.ua/magazine/2001/> (дата звернення: 22.11.2024).

<sup>53</sup> Там само. №1. Док. № 48. URL: <https://www.reabit.org.ua/magazine/2001/> (дата звернення: 22.11.2024).

<sup>54</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українців. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovykh-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).

службовій діяльності співробітників держбезпеки тривав до кінця листопада 1986 року — завершення будівництва ізоляційної споруди (об'єкт «Укриття») над 4-им блоком ЧАЕС. Для спорудження «Укриття» було спеціально створено Управління будівництва № 605. Відповідальним було визначено Ленінградський ВНДПІЕТ (Всесоюзний науково-дослідний і проектний інститут енергетичних технологій), який займався проектуванням цього об'єкту. Були залучені також інші інститути, серед українських були УкрНДПСК (Київ), ДніпроПСК (Дніпропетровськ)<sup>55</sup>.

Роботи зі зведення саркофага почалися в червні 1986 року і були завершені вже в листопаді того ж року. Ця споруда стала важливим кроком у стабілізації ситуації. Проте вона не могла повністю вирішити проблему радіоактивного забруднення.

Роботи з дезактивації, знесення заражених будівель і захоронення радіоактивних матеріалів продовжувалися протягом кількох років. Масштаби зусиль були безпрецедентними, і хоча ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи дала змогу уникнути ще гірших сценаріїв, вона залишила безліч невирішених проблем, з якими доведеться стикатися ще багато років.

Починаючи з 23 лютого 1987 року, почались з'являтися перші свідчення про можливу реевакуацію населення, було звернення до голови Ради Міністрів УРСР О. Ляшка, за ініціативи Житомирського виконавчого комітету про повернення жителів додому, але після додаткових досліджень, щодо щільності забруднення ґрунтів радіонуклідами<sup>56</sup>.

Ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській АЕС перетворилася на справжнє випробування для всієї системи цивільної оборони та організації роботи в умовах масштабної ядерної катастрофи. З перших днів після аварії ліквідатори стикалися з неочікуваними проблемами та викликами. Відсутність

---

<sup>55</sup> Об'єкт «УКРИТТЯ» 30 років після аварії / В. О.Краснов, А. В. Носовський, В. М. Рудько, В. М. Щербін. — Чорнобиль: НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС, 2016. — 512 с.

<sup>56</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українців. URL: <https://tsdahoo.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovyih-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).



належного обладнання, засобів індивідуального захисту та плану дій змушувала їх імпровізувати та використовувати методи, які часто були небезпечними і неефективними.

### **2.3. Зв'язок із громадськістю та офіційні заяви**

Зв'язок із громадськістю та офіційні заяви під час Чорнобильської катастрофи стали однією з найсуперечливіших і водночас найбільш показових рис реакції радянської влади на кризову ситуацію. Інформаційна політика, яку здійснювало керівництво СРСР та УРСР, від самого початку базувалася на принципах секретності та контролю над поширенням відомостей про реальні масштаби аварії та її наслідки. Стратегія комунікації з громадськістю мала на меті збереження спокою та запобігання паніці серед населення, проте на практиці це призвело до інформаційного вакууму, поширення чуток та глибокої недовіри до офіційних джерел, проте, цього їм не вдалося.

Про те, яке ідеологічне протиборство відбувалось навколо наслідків вибуху на ЧАЕС, як це сприймалося зокрема керівництвом республіки, написав у своїх спогадах тодішній керівник українського уряду та голова оперативної групи ЦК Компартії України О. Ляшко. Він підкреслив, що інформація була поставлена під політичний контроль ЦК, режим таємності для уникнення паніки, яка була цілком можливою, особливо після повідомлення засобів масової інформації Заходу, було посилено<sup>57</sup>.

Перші офіційні заяви з боку радянської влади були зроблені із значною затримкою. Тільки 28 квітня 1986 року, через два дні після катастрофи, у вечірньому випуску новин по Центральному телебаченню СРСР коротко повідомили про аварію на Чорнобильській АЕС, а в газетах 28-29 квітня — це була невеличка замітка на останній сторінці газети «Вечірній Київ», яке аж ніяк не відображало масштаби катастрофи<sup>58</sup>. Це повідомлення було лаконічним і

---

<sup>57</sup> Ляшко А. П. Груз памяти : Трилогия. Воспоминания / А. П. Ляшко. – Київ: Деловая Украина, 2001. – 540 с.

<sup>58</sup> Газета «Вечірній Київ». – 1986. – №96. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/52124/> (дата звернення 22.10.2024).

зводилося до того, що ситуація перебуває під контролем, а жодної серйозної загрози немає. У той час, як навколишні країни, зокрема Швеція, вже фіксували підвищений рівень радіації, радянська влада продовжувала намагатися мінімізувати значення катастрофи та не розголошувати справжню інформацію. Попри заяву інших країн, СРСР не поширювали ніякої інформації, а перші шпальти газет майоріли замітками про спортивні змагання, повідомлення ж про аварію на ЧАЕС розміщувалися наприкінці видань.

Офіційні повідомлення в засобах масової інформації зводилися до безпідставних запевнень, що ситуація під контролем і підстав для занепокоєння немає. В документі «Інформація директора Чорнобильської АЕС про аварію на станції», від Віктора Брюханова в Київський обласний комітет Компартії України реальна небезпека применшувалася: «В районі вибуху виникла пожежа, яка о 04 годині 50 хвилин локалізована, а о 06 годині ліквідована підрозділами пожежної охорони... Обстановка в м. Прип'яті і прилеглих населених пунктах нормальна. Рівень радіації контролюється», хоча звісно рівень радіації не був контрольованим, максимум, він був виміряний<sup>59</sup>. У той самий час, у самому Києві, лише за кілька днів після аварії почали вживати заходів для зменшення радіаційного впливу, таких як обмеження на свіжі продукти, особливо молочні. Про це йдеться в Протоколі № 3 засідання оперативної групи бюро Київського міськкому Комуністичної партії України від травня<sup>60</sup>. Але через брак інформації багато людей залишалися в невіданні щодо безпеки, продовжуючи звичайне життя в умовах підвищеного радіаційного фону.

Відсутність своєчасної й достовірної інформації не лише сіяла хаос і розгубленість серед населення, але й сприяла поширенню чуток і недовіри до офіційних джерел. Подібні дії підривали авторитет влади, а неспроможність

---

<sup>59</sup> Чорнобильське досє КТБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борак. 258-259 с.

<sup>60</sup> Чорнобиль. Хроніка Києва. Київська міська державна адміністрація. Державний архів міста Київ. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/project/chornobil/?fbclid=IwAR2wAeRE-zXQ1MFKD-el-xodBqUtUMhHwIfMQoRbetN2o3qOPXBe8YEMcEo> (дата звернення: 23.11.2024).

адекватно реагувати на кризу ще більше загострювала ситуацію. Науковці та лікарі, які намагалися донести правду про катастрофу, стикалися з жорсткими обмеженнями та навіть переслідуваннями, що ще більше підкреслювало пріоритетність політичних інтересів над громадською безпекою. Ця паніка тривала багато днів, через відсутність комунікації із громадськістю. Про це свідчить «Лист киянина А.В.Кузнецова до М.С.Горбачова», в якому йдеться наступне: «Сподіваємося, що Вам відомо про становище, що склалося в Києві. Станом на 7 травня – паніка. Вокзали, аеропорти, автостанції забиті людьми, переважно з дітьми. Намагаються вивезти в основному дітей. Чому склалася така обстановка? Тому, що приклад у цьому показали керівники всіх рівнів, у тому числі найвищих посад у ЦК КПУ, Раді Міністрів, міськомі, міськвиконкомі, керівники підприємств та установ»<sup>61</sup>.

Офіційні заяви залишалися розмитими та неповними, і їхня головна мета полягала в тому, щоб уникнути створення негативного іміджу Радянського Союзу на міжнародній арені. Владі було важливо продемонструвати контроль над ситуацією, навіть якщо це вимагало приховування реальних даних про радіоактивне забруднення та вплив на здоров'я людей. Інформація про небезпеку для населення, рівень радіаційного опромінення та можливі наслідки залишалася засекреченою, і навіть медики та науковці не завжди мали доступ до правдивих відомостей. Велика увага приділялась зваженому інформуванню (а точніше — дезінформуванню) зарубіжжя. Відтак питання організації прес-конференцій з іноземними журналістами розглядалися в перші дні після аварії регулярно. Спочатку йшлося про 1 травня; 3 травня була схвалена дата проведення прес-конференції для радянських і зарубіжних журналістів (5 травня), а 5 травня рішенням ОГ її було перенесено на 6 число<sup>62</sup>.

---

<sup>61</sup> Інформаційні матеріали до річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyuni-materialy/derzhsluzhbovcyam/informaciyuni-materialy-do-richnusi-avariyi-na-chornobylyskiy-aes> (дата звернення: 22.11.2024).

<sup>62</sup> Ярошинська А. Л. Чернобыль: совершенно секретно. А. Л. Ярошинська. – Москва: Другие берега, 1992. – 576 с.

Також мала місце пропагандистська робота з іноземцями, яка використовувалася і як пропаганда для громадян УРСР. До прикладу, в газеті «Радянська Буковина», вийшла стаття під назвою «Переконання правдою» від 28 червня 1986 року, в якій йшлося про візит канадської професорки у Чернівці. В цій статті Ізабелла Мілз, під час бесіди з якою торкнулись теми аварії на ЧАЕС стверджує: «Звичайно мене інформували про те, що сталось в Чорнобилі. Але ж я сама бачила, що і як тут у вас робиться, бачила спокійне і мирне життя, переконалася, що мені ніяка небезпека не загрожує. Словом, у мене не було підстав негайно повертатися в Канаду»<sup>63</sup>. Також іншим таким прикладом пропагандистської роботи в інформаційному полі з іноземцями є стаття в газеті «Радянська Україна». В ній представлена бесіда кореспондента газети «People's daily world» Майка Давідоуа, який стверджував, що ЗМІ та політичні діячі США перекручують дійсність і змагаються в ураженні ненавистю усього радянського, використовуючи для цього аварію на ЧАЕС. Він стверджує, що якби щось подібне відбулося в США, він не може уявити, як би це відбувалося в них, адже в них безробіття, американці не допомагали постраждалим людям, переселенцям, а в УРСР про всіх подбала держава, і він розповість всю правду людям Америки<sup>64</sup>.

В Протоколі № 4 засідання оперативної групи бюро Київського міськкому КПУ було поставлені завдання з визначення характеру інформації, який потрібно викладати в ЗМІ<sup>65</sup>. Тиск на засоби масової інформації виявлявся не тільки в офіційних заявах, але й у цензурі будь-яких альтернативних джерел інформації. Журналістам і науковцям, які намагалися висвітлювати реальні події, часто забороняли публікувати свої матеріали, а за поширення правдивої

---

<sup>63</sup> Чорнобильська катастрофа – в документах Державного архіву Чернівецької області. [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html). URL: [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html) (дата звернення: 23.11.2024). Фото 3.

<sup>64</sup> Чорнобильська катастрофа – в документах Державного архіву Чернівецької області. [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html). URL: [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html) (дата звернення: 23.11.2024). Фото 1-2.

<sup>65</sup> Чорнобиль. Хроніка Києва. Київська міська державна адміністрація. Державний архів міста Київ. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/project/chornobil/?fbclid=IwAR2wAeRE-zXQ1MFKD-el-xodBqUtUMhHwIfMQoRbetN2o3qOPXBe8YEMcEo> (дата звернення: 23.11.2024).

інформації могли слідувати серйозні наслідки. У результаті з'явилася велика кількість чуток і домислів, які ще більше дезорієнтували населення.

Централізований контроль над інформацією також проявився в рішенні не скасовувати масові заходи в Києві. Майже одразу радянський уряд постав перед складною дилемою: відзначити з пропагандистською помпою травневі свята, або ж розпочати інформаційну кампанію серед населення. Але для них верхівки партії вибір був очевидний. Відтак вище партійне керівництво, попри техногенну катастрофу, готувалося до відзначення радянського свята Першого травня. У приховуванні масштабів і сутності аварії важлива роль покладалася на КДБ УРСР. Так, голова КДБ УРСР С. Муха у доповідній записці від 29 квітня 1986 року, адресованій першому секретарю ЦК КПУ В. Щербицькому, доносив вищому політичному керівництву республіки про зусилля спецслужби напередодні Першого травня. До обов'язків кадебістів входило забезпечення належного контролю «за оперативною обстановкою у Київській, Чернігівській, Житомирській областях у зв'язку з надзвичайними подіями, що мали місце 26 квітня на Чорнобильській АЕС»<sup>66</sup>.

1 травня 1986 року, через кілька днів після катастрофи, у столиці України відбулися масштабні святкування Першотравня, які зібрали тисячі людей. Незважаючи на те, що радіаційний фон у місті був підвищеним, громадськості не повідомили про небезпеку. Місцева влада не могла самостійно ухвалювати рішення про захист населення без погодження з Москвою, а офіційна лінія залишалася незмінною: ситуація не виходить за межі норми. Насправді ж, в «Довідці про підвищення рівня радіації у м. Києві 1 травня 1986» яку надіслав Ламонов В.В., начальник 4 Управління 6 Відділу УКГБ УРСР, ідеться про підвищений рівень радіаційного забруднення в місті Київ, про що повідомив головний лікар Київської ДСЕС (Державної санепідеміологічної служби)<sup>67</sup>.

---

<sup>66</sup> Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak.

<sup>67</sup> Там само. 283 с.

Таке приховування інформації викликало численні наслідки. Люди не знали, що потрібно обмежити перебування на відкритому повітрі, закрити вікна в будинках і не вживати свіжі продукти з місцевих господарств. Відсутність своєчасних і правдивих відомостей призвела до того, що тисячі людей отримали опромінення, якого можна було б уникнути за умови належної комунікації з боку влади. Замість відкритої інформаційної політики, що могла б зменшити шкоду, радянське керівництво намагалось контролювати й приховувати дані, чим лише поглиблювало кризу.

Вже в Протоколі №3 від 7 травня засідання Оперативної групи бюро Київського міськкому Комуністичної партії України ішлося про необхідність перегляду планів масових заходів<sup>68</sup>, а в тому ж Протоколі № 4 засідання Оперативної групи бюро Київського міськкому Комуністичної партії України від 8 травня ішлося про необхідність заборонити довготривале перебування людей на відкритій місцевості<sup>69</sup>, але після масових святкувань першого травня вже було пізно приймати такі рішення.

М. Горбачов з'явився на телевізійних екранах лише 15 травня, тобто через двадцять днів після аварії. І про що ж він сказав? Намалював героїчну картину боротьби з наслідками аварії, наголосив на те, що герої будуть нагороджені, а винуваті покарані і більш як третину виступу присвятив міжнародній обстановці та засудженню західних країн, які не так, як йому хотілося, прореагували на катастрофу в Чорнобилі<sup>70</sup>. Звісно, що цей виступ керівника СРСР було опубліковано в багатьох засобах масової інформації і широко розповсюджено й на території УРСР. І в інформаційному повідомлення В. Щербицького в ЦК КПРС про проведену роботу у зв'язку з аварією на

<sup>68</sup> Чорнобиль. Хроніка Києва. Київська міська державна адміністрація. Державний архів міста Київ. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/project/chornobil/?fbclid=IwAR2wAeRE-zXQ1MFKD-el-xodVqUtUMhHwIfMQoRbetN2o3qOPXBe8YEMcEo> (дата звернення: 23.11.2024).

<sup>69</sup> Чорнобиль. Хроніка Києва. Київська міська державна адміністрація. Державний архів міста Київ. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/project/chornobil/?fbclid=IwAR2wAeRE-zXQ1MFKD-el-xodVqUtUMhHwIfMQoRbetN2o3qOPXBe8YEMcEo> (дата звернення: 23.11.2024).

<sup>70</sup> Сорока М. Чорнобиль. Як проривалась інформаційна блокада. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3234779-cornobil-ak-prorivalas-informacijna-blokada.html> (дата звернення: 26.11.2024).

Чорнобильській АЕС Щербицький повідомляє про «сильне підняття» морального духу комуністів спричинене виступом Горбачова, і що всі трудящі високо оцінюють всі міри які приймає партія, щодо ліквідації наслідків і дякують за проявлену турботу про населення<sup>71</sup>. Про реальний стан справ і думки населення, звісно, говорити не прийнято було.

Намагаючись применшити масштаби трагедії, владна верхівка не лише зволікала з оповіщенням населення про радіаційну небезпеку, а й примушувала Міністерство охорони здоров'я УРСР займатися озоамилуванням при діагностиці променевих уражень. Підтвердженням цього є витяг зі звіту спецслужб «Довідка 6 відділу УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області про поведінкову реакцію мешканців столиці УРСР та евакуйованих осіб в умовах надзвичайно ситуації техногенного характеру» за 11 травня 1986 року: «За даними Шевченківського РВ УКДБ адміністрація Київської області та 25 лікарень, ґрунтуючись на вказівці Мінздор'я УРСР (нібито наказ № 24с від 11.05.86 р.) в історіях хвороб пацієнтів з ознаками «променева хвороба» вказують діагноз «вегетосудинна дистонія»<sup>72</sup>. Що ж стосувалось іноземців, то в «Доповідній записці міністра закордонних справ УРСР В. Кравця в ЦК КПУ про роботу з іноземними громадянами», була поставлена задача про особливо детальний медичний огляд іноземців, бажано в спеціально виділених медичних закладах, і позитивні медичні заключення мали здійснювати позитивний вплив на іноземців і їм не мало бути ніяких перешкод при бажанні залишити країну, проте, ті іноземців які захворіли, або мали ознаки хвороби не могли покинути країну, і їм примусово перешкоджали в цьому бажанні, щоб іноземні уряди не змогли використати це в антирадянських повідомленнях<sup>73</sup>.

---

<sup>71</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovyih-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).

<sup>72</sup> Чорнобиль. Хроніка Києва. Київська міська державна адміністрація. Державний архів міста Київ. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/project/chornobil/?fbclid=IwAR2wAeRE-zXQ1MFKD-el-xodBqUtUMhHwIfMQoRbetN2o3qOPXBe8YEMcEo> (дата звернення: 23.11.2024).

<sup>73</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovyih-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).

Намагання вплинути на ситуацію в інформуванні людей було проявлено знову ж з боку науковців. Зокрема, академік АН УРСР Гродзінський Дмитро Михайлович відзначав: «Необхідно постійно інформувати населення про рівні радіоактивного фону і правила поведінки: на жаль, багато людей надто безпечні, не знають особливостей розподілу радіоактивних ізотопів та їх дії, інші ж — навпаки, готові вдатися до паніки. І в одному, і в другому випадках допоможе правильна, повсякденна інформація, вмiло поставлена пропаганда. Систематично вести її серед населення — почесний громадянський обов'язок усіх учених й спеціалістів», але тут вже до їхньої думки не прислуховувалися<sup>74</sup>.

КДБ УРСР в той же час спрямував свої зусилля не на розслідування причин катастрофи, знаходження винуватців, а на «профілактику» найнебезпечніших «панікерів». Так, наприкінці квітня - у травні 1986 р. оперативний склад райвідділів КДБ УРСР активно розшукував осіб, які «збирали інформацію та поширювали плітки» щодо подій на ЧАЕС<sup>75</sup>.

Зв'язок із громадськістю покращився лише тоді, коли стало очевидно, що масштаби катастрофи неможливо приховати, і міжнародний тиск змусив радянську владу більш відкрито говорити про наслідки аварії. На той момент радіоактивне забруднення вже поширилося далеко за межі України, і країни Західної Європи почали вимагати від СРСР пояснень. У червні 1986 р. в Москві провели міжнародну конференцію, на якій було представлено звіт про аварію на ЧАЕС, але навіть тоді інформація залишалася обмеженою, і багато важливих деталей було приховано. І звісно продовжувалася пропаганда, не тільки закордон, а й всередині країні. Свідченням цього, є організована ЦК ВЛКСМ України поїздка журналістів обласних молодіжних газет. Так в газеті «Молодий буковинець», журналіст В. Семенчук опублікував частину свого

---

<sup>74</sup> Гродзінський А. Чорнобиль: реальна небезпека й вигадки. — Знання та праця, 1986, № 9, С. 12.

<sup>75</sup> Чорнобильське досє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк.



«Чорнобильського щоденника» 27 вересня 1986 року<sup>76</sup>. Семенчук пише про успіхи в побудові саркофагу для 4 енергоблоку, перевиконання темпів завдяки комуністичній свідомості громадян. В бесіді з ним начальник політвідділу В.М. Хопренко розповідає про великий внесок молодих комсомольців, як вони віддають свою зарплату в Радянський фонд миру, нехтують відпусткою і працюють понаднормово, все задля допомоги в приборканні атома. Говорити про те, наскільки ця стаття є чесною, не пропагандистською, здається, не є можливим.

Отже, багато питань, які ще й досі лишаються невідомими, або тільки тепер стають надбанням зацікавленої громадськості, накопичились через наступальну заборонну політику держави у 1986 р. Поширення інформації про події на ЧАЕС і навколо неї відбувалось під жрадіорстким контролем відповідних структур, про що свідчать документи про заборону поширення тої чи іншої інформації. Документи від УРСР зазвичай були дублюючими, або ж базованими на директивах від керівництва СРСР, і в більшості своїй це були документи про посилення секретності. Держава настільки піклувалась про збереження в таємниці результатів обстеження і госпіталізації населення, що в кінці травня знову ж за підписом міністра Романенка з'являється наказ № 35с від 26.05.86 про організацію роботи з документацією<sup>77</sup>. Подібні ж вказівки одержали з центральних структур і передали своїм підлеглим інші відомства України, зокрема Академія наук УРСР в Розпорядження Президії АН УРСР про засекречення інформації про аварії на ЧАЕС та ліквідацію її наслідків<sup>78</sup>.

### **Висновки до другого розділу**

Початкове ставлення до катастрофи було позначене прагненням уникнути розголосу, що вплинуло на затримку евакуації з Прип'яті та прилеглих населених пунктів. Лише згодом, коли інформація про небезпеку

---

<sup>76</sup> Чорнобильська катастрофа – в документах Державного архіву Чернівецької області. [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html). URL: [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html) (дата звернення: 23.11.2024).

<sup>77</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

<sup>78</sup> Там само..

почала просочуватися за межі СРСР, реакція керівництва стала більш відповідальною, проте початкові зволікання вже мали тяжкі наслідки.

Приклад реакції високопосадовців УРСР на аварію на Чорнобильській АЕС демонструє, як політичні інтереси та страх перед наслідками вплинули на ухвалення критично важливих рішень. Спершу їхня бездіяльність причиною якої було традиційне «на авось», а після того їхнє самоусунення, адже партія наказала, і жодних навіть намагань протидіяти указам з Москви про замовчування не слідувало. В діях керівництві УРСР чітко можна побачити як виглядала насправді незалежність республік, демонстрацією цього є численні документи, що свідчать про контроль з боку Москви всіма відомствами, і особливо КДБ УРСР в якому приставка УРСР була другорядною, а головними начальниками було керівництво в Москві. Зокрема, В. Щербицький прагнув виконувати накази з Москви і підтримувати офіційну лінію, що полягала у применшенні масштабів катастрофи. Попри усвідомлення серйозності ситуації, керівництво УРСР діяло відповідно до директив центральної влади, що прагнула уникнути міжнародного осуду і зберегти імідж Радянського Союзу. Рішення про евакуацію ухвалювалися із затримкою, коли рівень радіації вже досягнув критичних значень. Лише тоді, коли стало неможливо ігнорувати загрозу, місцевим жителям оголосили про необхідність евакуації, але багато хто з них отримав смертельні дози радіації.

1 травня 1986 р. в Києві відбулося святкування Першого травня, на демонстрації були присутні тисячі людей, включаючи дітей. Українські високопосадовці вирішили не скасовувати заходи, оскільки на їхню думку це могло викликати паніку і продемонструвати слабкість перед населенням та світом. Це рішення показує, як страх перед політичними наслідками та необхідність дотримуватися вказівок із Москви впливали на дії місцевих керівників, навіть на шкоду здоров'ю і безпеці людей.

Основні аспекти цієї кризи виявили серйозні недоліки радянської системи управління та підходу до ядерної енергетики, де секретність і

політична доцільність домінували над прозорістю, швидкою реакцією та безпекою людей. Відсутність адекватної інформаційної політики, затримка в ухваленні рішень щодо евакуації та недостатній захист ліквідаторів призвели до значно тяжчих наслідків, ніж можна було б очікувати за умов ефективного реагування.

Закритість радянської системи, відсутність комунікації показала, що роль медіа та журналістів у висвітленні наслідків Чорнобильської аварії також була значущою. Після розпаду СРСР стало зрозуміло, наскільки важливою є незалежна журналістика, яка може привертати увагу до важливих питань і змушувати владу відповідати за свої дії.

Таким чином, зв'язок із громадськістю під час Чорнобильської катастрофи став уроком для багатьох країн про те, як неефективна й закрита комунікація може призвести до катастрофічних наслідків. Відсутність правдивої інформації й затримка з її поширенням поглибили трагедію, але водночас дали поштовх до важливих змін у глобальній політиці безпеки та відкритості. Варто сказати, що реакція на Чорнобильську катастрофу також спричинила значний зсув у суспільних настроях. У період, коли радянська влада ще намагалася утримувати контроль над інформацією, в Україні поступово зростала громадянська свідомість і критичне мислення щодо дій державних структур. Сьогодні Чорнобиль служить нагадуванням про необхідність прозорості, швидкого реагування та відповідального ставлення до технологій, які, попри всі свої переваги, можуть нести смертельну загрозу, якщо з ними не поводитися належним чином.

Міжнародна реакція на катастрофу була сильною. Спочатку, через відсутність адекватної інформації, західні ЗМІ почали повідомляти про аварію, що сприяло поширенню інформації про її масштаби та наслідки. Виявилось, що радіоактивний дим від Чорнобиля досяг багатьох країн Європи, що спричинило міжнародну критику.

На міжнародному рівні Чорнобильська катастрофа стала поштовхом до створення нових рамок співпраці у сфері ядерної безпеки. Зокрема, були прийняті конвенції про оперативне оповіщення у випадку ядерної аварії та про ядерну безпеку, а МАГАТЕ розробило нові рекомендації, які стали обов'язковими для всіх країн-учасниць оскільки за наявності обміну міжнародного досвіду такої катастрофи могло не відбутися. Держави, які використовують ядерну енергетику, змушені були впровадити більш жорсткі правила контролю, здійснювати регулярні перевірки та удосконалювати системи аварійного реагування.

### РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ПІСЛЯАВАРІЙНИЙ ПЕРІОД

Аварія на Чорнобильській атомній електростанції стала однією з визначальних подій в історії радянської України, вплинувши на моральний стан та суспільну свідомість її мешканців.

#### 3.1. Реакція населення на аварію ЧАЕС

Намагаючись приховати реальну картину катастрофи на ЧАЕС, влада цим самим посіяла недовіру населення до себе. Вже 27 квітня 1986 року начальник 4 відділення 6 відділу УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області надав таємні вказівки райвідділам КДБ про посилення роботи щодо недопущення паніки та провокаційних чуток, пов'язаних з аварією на ЧАЕС.

Своєю чергою райвідділи повинні були щодня до 11 і 17 годин звітувати черговому «скільки виявлено базік; скільки проведено попереджувальних бесід, скільки осіб попереджені; яка атмосфера на підприємствах і установах; атмосфера в районі»<sup>79</sup>.

Проте достовірна інформація про катастрофу на ЧАЕС потрапляла до пересічних громадян. Так, вже 1 травня 1986 року голова КДБ УРСР С. Муха у доповідній записці керівництву ЦК КПУ повідомляв про те, в Києві близько 06.30 ранку 30 квітня «на дверях кабінки телефонів-автоматів, встановлених на вулиці Героїв Сталінграду і Мате Залки виявлені 8 листівок з тенденційними

---

<sup>79</sup> Чорнобильське досье КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak.

вигадами про наслідки аварії на Чорнобильській АЕС і наклепницькими випадками по відношенню до керівників Радянської держави»<sup>80</sup>.

З перших днів після аварії другим відділом УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області запроваджувалися заходи «оперативного впливу» на іноземців. За даними агентури, довірених осіб, адміністрації готелів «Інтуриста» і «Супутника», серед іноземців, які перебували у м. Києві 29 квітня 1986 р. мали місце прояви нервозності, спроби зв'язатися з представниками посольств, представництв турфірм, тощо з метою отримання вказівок про подальші дії. Так, об 11.40 громадянка Канади М. Коурт з Києва телефоном повідомила співробітника посольства Канади в Москві<sup>81</sup>, Дениса Гулю про аварію АЕС на півночі Київської області і просила поради про запобіжні заходи. Дипломат висловив прохання повідомити в посольство, якщо М. Коурт помітить що-небудь незвичайне в місті (наприклад, припинення руху автобусів, оскільки транспорт може бути мобілізований для евакуації). Вона відповіла, що «з радістю виконає прохання». Тож органами КДБ в місцях проживання іноземців було запроваджено цілодобове чергування опергруп відділу, проінструктовано їх та адміністрацію готелів<sup>82</sup>.

Іноземні дипломати мали прискіпливу увагу не тільки впродовж перших тижнів після аварії, так наприклад 10-13 жовтня в Києві була присутня група дипломатів (Ірвінг Е. та Кортні У.) з якими також було три спеціаліста радіолога. Радіологи проводили заміри радіаційного фону в Києві, а також в їжі. Самі ж дипломати, зі слів С. Мухи, голови комітету держбезпеки УРСР, займалися отриманням різнопланової суспільно-політичної інформації, вони ж говорили під час зустрічей з головним редактором газет «Правда України» та «Радянська Україна», про недостатню оперативність інформування населення про аварію, цікавилися оцінкою державної пропаганди, тим як впливають ЗМІ

---

<sup>80</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

<sup>81</sup> Чорнобильське досье КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк.

<sup>82</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

на питання щодо перебудови і головне, чи не виникають проблеми «національного питання»<sup>83</sup>.

Про реакцію населення Київщини стосовно аварії на ЧАЕС йдеться в довідці заступника начальника 5 відділу УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області, полковника Г. Сивця від 12 травня 1986 року. Так, за даними оперативного джерела стало відомо, що «доцент ветеринарного факультету УСГА Калиновський Григорій Миколайович, 1938 року народження, уродженець Львівської області, українець, член КПРС, у бесіді з доцентом сільгоспакадемії Потоцьким М.К. заявив: «Ці кацапи в 1933 році не заморили голодом українців, хочуть зараз це зробити атомом»<sup>84</sup>.

В донесенні Г. Сивець наголошує, що Г. Калиновський мовляв налаштований «націоналістично, намагається брати під опіку студентів із західних областей України». Під підозру потрапив не лише Г. Калиновський. В донесенні йшлося, що «колишній учасники бандоунівського підпілля Глухенький Микола Герасимович, 1928 року народження, уродженець Черкаської області, мешкає в м. Фастові Київської області, пенсіонер і Косовський Володимир Іванович, 1923 року народження, уродженець і житель с. Веприк Фастівського району, Київської області, пенсіонер у бесіді з оперативним джерелом висловили співчуття з приводу того, що сталося на Чорнобильській АЕС, з болем говорили про постраждалих і збитки»<sup>85</sup>.

Вже 3 липня 1986 року УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області знову звітували про настрої киян з приводу аварії на ЧАЕС. В довідці йдеться про те, що «Карабут Володимир Федорович, 1938 року народження, постійно в різкій формі висловлює негативні судження на адресу КПРС і керівництва країни, заявляє, що «партійне керівництво винне в аварії на Чорнобильській

---

<sup>83</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. URL: <https://tsdahoo.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovyih-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).

<sup>84</sup> Чорнобильське досє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak.

<sup>85</sup> Там само.

АЕС», що «радіоактивні опади призведуть до масової загибелі людей». Щодо Карабута В.Ф. проводяться перевірочні заходи<sup>86</sup>.

Також про реакцію населення є показовим лист від жінок Києва у ЦК КПРС: «Пишут Вам женщины столицы Украины – Киева! Как Вы можете смотреть на то, что происходит сейчас у нас в Киеве?! Нас травят, морят, сыновей наших облучают, дети наши приедут и будут глотать радиоактивную пыль, кушать радиоактивную еду и пить такую же воду, и дышать таким же воздухом. Мы понимаем, что случилась большая непоправимая беда, но разве можно так безразлично относиться к нам». В цьому листі чітко прочитується і страх, в якому жили люди, адже вони нібито ставляться «із розумінням» до цієї аварії<sup>87</sup>.

Реакція населення на аварію на ЧАЕС була складною і багатогранною. Вона формувалася під впливом інформації, паніки, травматичних переживань і спроб пристосуватися до нових реалій та виражалася не тільки в листах до різних партій і державних установ, а й в особистих візитах до чиновників різного рангу, зборах трудових колективів і місцевих партійних організацій, у засобах масової інформації. Але, найчастіше, найбільша відвертість, гострота запитань, оціночних суджень, звинувачень були властиві листовній формі, особливо анонімним зверненням.

Переселенці стали свідками дуже складних соціальних та економічних умов. Багато хто залишився без роботи, місця для проживання і, що важливо, без чіткої державної підтримки. Частими були факти відсутності підтримки громадян, які постраждали від аварії, поширеним було переконання, що переселенці заражені радіацією. Це спричиняло додаткові труднощі для людей, які втратили свої домівки і звичний ритм життя.

Реакція жителів інших регіонів на аварію на ЧАЕС була різною. Вона залежала від багатьох факторів, передусім таких, як відстань від місця

---

<sup>86</sup> Там само.

<sup>87</sup> Соціальні аспекти наслідків аварії на Чорнобильській АЕС мовою документів (до 30-річчя катастрофи) (вступна стаття Л.В.Ковпак і С.Л.Юсова; публікація О.В.Булгакової, Л.В.Ковпак, С.Л.Юсова). Український історичний журнал. 2016. № 3. С. 142. 152 с.



катастрофи, доступ до інформації, а також загальний рівень поінформованості про радіаційну небезпеку.

Відсутність інформації та плітки були сильно пов'язані і спричиняли ще більше страху та паніки серед населення. Спочатку більшість жителів інших регіонів СРСР не знала про реальні масштаби катастрофи. Через це ширилися чутки про можливе зараження, радіоактивний пи́л, що може потрапити в атмосферу, і навіть про можливість радіаційного дощу. Після того як 28 квітня 1986 року було оголошено про аварію, стрімко поширювалися панічні настрої.

Мала місце й самоорганізація людей, цієї притаманної нам риси, яку ми можемо спостерігати і зараз. Так, наприклад, Житомирська обласна організація Спілки журналістів України та її друкований орган — тижневик «Житомирський вісник» відкрили спеціальний рахунок, на який переказували добровільні внески виробничі колективи і окремі громадяни. Станом на кінець 1989 р. на рахунок фонду вже надійшло більше 40 тис. карбованців. Ці кошти використовувалися для матеріальної допомоги сім'ям, що потребували переселення з радіоактивно забруднених територій області<sup>88</sup>. [21]

Одним з проявів піднесення суспільної активності в Україні у зв'язку з Чорнобильською трагедією стала масова участь населення регіонів, які, як здавалось тоді, оминула ця біда, в благодійницькій діяльності. На Українському телебаченні з 1990 р. почали проводити телерадіомарафон «Дзвони Чорнобиля», на рахунок якого з усієї України спрямовувались значні кошти, які мали спрямовуватися постраждалим<sup>89</sup>.

Важливим виявом зміни суспільних настроїв, була перша несанкціонована акція протесту, яка відбулася 26 квітня 1988 року на площі Жовтневої революції в Києві. Її організатор Український культурологічний клуб підготував й транспаранти «екологічного» спрямування, наприклад «Ні майбутнім Чорнобилям!», «Геть АЕС з України!», «Не хочемо мертвих зон»,

---

<sup>88</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

<sup>89</sup> Там само.

«Промисловість, землю, воду – під екологічний контроль». Напередодні акції чоловіків почали затримувати ще на підходах до площі. Але до тих, хто лишився (переважно жінок) почали долучатися перехожі. Всього зібралось понад 100 людей. Вони взяли один одного попід руки, утворивши ланцюг<sup>90</sup>.

Недовіра яку посіяла до себе радянська влада приховуванням справжньої інформації була довготривалою, і знаходила в неочікуваних місцях та з прив'язкою до різних подій. Такий висновок можна зробити, наприклад, з повідомлення голови Чернівецького міськвиконкому від 10 жовтня 1989 року, в якому йшлося про морально-психологічний стан населення в місті після епідемії алопеції<sup>91</sup>. Мова йшла про масове отруєння у Чернівцях екологічна надзвичайна подія, яка сталася 1988 року в Чернівцях, та призвела до значного зростання смертності, епідемії респіраторних та психоневрологічних захворювань, спалаху алопеції у дітей. В повідомленні цитувалися слова інженера А.І. Галіна, який, звісно, на думку влади поширює провокаційні думки. Галін стверджував, що ця епідемія є штучною, що Міністерство здоров'я УРСР вигадало теорію отруєння талієм внаслідок аварії на ЧАЕС, через схожість перебігу хвороби, і вже «вдалим» експериментом в Києві, щоб насправді знищити незгодних з режимом. Він звинувачував режим в продовженні дій Кагановича, і що все ж таки, владі приходить кінець і боротьба з ними тільки починається. Такі сміливі заяви які ще декілька років назад не можна було уявити, були породжені не в останню чергу аварією на ЧАЕС.

### **3.2. Міжнародна реакція та її вплив на суспільні настрої**

Перші ознаки радіаційного опромінення за межами Радянського Союзу з'явилися ще 28 квітня 1986 року, коли шведська радіаційна станція зафіксувала підвищений рівень радіації. Цей інший сигнал привернув увагу Швеції та

---

<sup>90</sup> Набока М. Гриф «цілком таємно». Як замовчували Чорнобиль. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29192303.html> (дата звернення: 26.11.2024).

<sup>91</sup> Чорнобильська катастрофа – в документах Державного архіву Чернівецької області. [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html). URL: [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html) (дата звернення: 23.11.2024).

Заходу до того, що аварія сталася на радянській території, хоча радянська влада спочатку заперечувала будь-які серйозні проблеми<sup>92</sup>.

Після того, як стало відомо про масштабні катастрофи, країни Європи та США почали виражати занепокоєння через можливе поширення радіації. Відразу ж були діючі заходи з моніторингу рівня радіації в атмосфері і на землі. У Великій Британії та інших країнах Європи були здійснені вимірювання рівня забруднення, а також відмінено деякі види імпорту сільськогосподарської продукції з постраждалих територій.

У багатьох країнах світу, зокрема в США, Канаді та країнах Європи, були організовані гуманітарні акції для підтримки постраждалих від аварії. Збиралися кошти для надання допомоги людям, які евакуювалися, а також для фінансування медичних і соціальних програм.

Країни, такі як Франція та Німеччина, надали медичну допомогу евакуйованим і постраждалим від аварії, приймаючи у себе дітей для лікування та відпочинку. Вони пропонували лікування та діагностику тих, хто піддався радіаційному прогнозу.

Також, спостерігаючи за піднесенням суспільної активності громадян України, аналогічні фонди допомоги створювались в різних країнах Європи. Так, наприклад, активісти «Союзу Чорнобиль» разом з представниками Баварського радіо в середині 1990 р. відвідали постраждалі від аварії райони, побували в сім'ях, школах, дитячих дошкільних закладах. Вони зібрили величезну інформацію про стан здоров'я населення і, зокрема, дітей, та провели в Баварії цикл радіопередач, в яких звернулися до всієї Німеччини із закликом 157 Суспільна активність в Україні надати допомогу постраждалим<sup>93</sup>.

Міжнародна реакція на аварію на ЧАЕС була масштабною і різноманітною, охоплюючи як екологічні, так і політичні, соціальні й економічні аспекти. Реакція міжнародної спільноти відображала не тільки

---

<sup>92</sup> Слухачі Українського радіо зі звісткою про Чорнобиль випередили журналістів. В. Носков та ін. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27707045.html> (дата звернення: 26.11.2024).

<sup>93</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

глобальну стурбованість безпекою атомної енергетики, але й прагнення допомагати постраждалим, а також забезпечувати контроль за радіоактивними наслідками.

Українська діаспора в країнах вільного світу пов'язувала події на Чорнобильській АЕС із колоніальним статусом України. Голова Центрального комітету Українських організацій у Франції Ярослав Мусянович і член закордонного представництва Української гелісінкської групи Леонід Плющ зробили 2 травня 1986 року відповідну заяву<sup>94</sup>.

Українці США зібралися 30 квітня 1986 р. на антирадянські демонстрації перед будівлями представництва СРСР при ООН у Нью-Йорку та секретаріату ООН. У церквах Нью-Йорка, Чикаго й інших американських міст відбулися панахиди за жертвами ядерної катастрофи.

В США й Канаді українці створили низку громадських організацій, аби привернути увагу вільного світу до Чорнобильської аварії. Вони проводили демонстрації, готували звернення до урядів західних держав, збирали матеріали про аварію на Чорнобильській АЕС. Закордонний провід Української головної визвольної ради у вересні 1986 року доклав значних зусиль, щоб питання Чорнобиля внести на розгляд ООН. Кагебісти інформували партійних босів: «Здійснюються спроби нав'язати світовій громадськості думку, що начебто в СРСР чиниться «політика геноциду стосовно українського народу». З цією метою УГВР в контакті зі спецслужбами США здійснюють опитування радянських громадян, котрі прибувають різними шляхами до Сполучених Штатів, а також іноземців, що відвідали Україну. Зазначені матеріали після відповідної «обробки» оунівці мають намір використати для антирадянської обробки представників закордонних делегацій—учасників роботи Генеральної сесії ООН<sup>95</sup>.

---

<sup>94</sup> Там само.

<sup>95</sup> Інформаційні матеріали до річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Трагедія, що наблизилася розпад тоталітарного режиму. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2020. 24 с.

У квітні 1987-го в США відзначили перші роковини аварії на Чорнобилі: «За отриманими КГБ УРСР оперативними даними, так званий «Всесвітній конгрес вільних українців» (СКВУ) оголосив «тиждень чорнобильської трагедії», що починається з 26-го квітня ц.р., – читаємо у звіті КГБ 10 квітня 1987-го. – У цей період у Нью-Йорку, Вашингтоні, Філадельфії та Чикаго планується проведення антирадянських збіговиськ, богослужінь та панахид «у пам'ять про жертв Чорнобиля». 1 травня у Нью-Йорку передбачається хода до будівлі ООН зі свічками та траурними стрічками»<sup>96</sup>.

Говорячи про суспільно-політичні наслідки катастрофи на ЧАЕС, Н. Барановська, яка понад чверть століття присвятила дослідженню чорнобильської проблеми, зауважила, що аварія стала імпульсом, якого не вистачало в суспільстві. Накопичення негативних емоцій в країні призвело до якісної зміни суспільної свідомості. Навіть половинчата реалізація оприлюдненого партійно-державним керівництвом СРСР гасла гласності викликала сплеск масової активності, що поклало початок руйнуванню тоталітарної радянської імперії»<sup>97</sup>.

МАГАТЕ було одним із головних міжнародних органів, яке починало дослідження наслідків катастрофи. Організація вимагала від СРСР відкритості та надання детальної інформації щодо подій. МАГАТЕ також проводило власні дослідження та створювало рекомендації щодо покращення безпеки ядерних реакторів.

Чорнобильська катастрофа спричинила велику психологічну травму в постраждалих регіонах, але також вплинула на суспільні настрої в Європі. Люди почали усвідомлювати масштаби можливої загрози, яку несе ядерна енергетика, і виникнення страху перед можливими подібними катастрофами є цілком логічним і нажаль, відсутність інформації про справжні причини аварії стали причиною великого страху перед ядерною енергетикою, замість

---

<sup>96</sup> Там само.

<sup>97</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

розумного розвитку цієї галузі. Це також змінило ставлення до ядерної зброї, після чого люди почали ставити питання про її безпеку та загрозу для існування всього людства.

Зміна в суспільних настроях була не тільки в Україні, але й по всьому світу. В Європі, особливо в Німеччині, Франції та Великій Британії, Чорнобиль став каталізатором зростаючих екологічних рухів. Люди стали більш обережними до використання ядерної енергетики, і з'являться масові протести проти будівництва нових атомних станцій. виключно того, почали формуватися нові екологічні рухи, що вимагали жорсткіших стандартів безпеки та екологічної відповідальності.

### **Висновок до третього розділу**

Інформаційна політика була спрямована на мінімізацію впливу катастрофи на внутрішній політичний порядок, тому громадяни отримували лише обмежену інформацію, часто спотворену або недостатньо деталізовану. Офіційні повідомлення про масштаби аварії, причини та наслідки катастрофи подавалися з великим обережністю, часто звинувачуючи конкретних працівників або дрібні технічні неполадки, замовчуючи системні проблеми атомної енергетики та неврахування людського фактору. Саме воно в більшій своїй мірі породило такі суспільні настрої. Після аварії на Чорнобильській АЕС суспільство відчувало зростання недовіри до радянської влади через приховування інформації та невчасне реагування на катастрофу. Відсутність прозорої комунікації викликала сильне обурення серед громадян.

Серед населення панував страх перед радіацією, що призводило до міграції, зміни способу життя та пошуку безпечних місць. Масові настрої після аварії включали страх, розчарування, гнів і зневіру. Люди відчували тривогу за здоров'я своє і своїх дітей через радіаційне забруднення, що підживлювалося чутками через відсутність достовірної інформації.

Аварія на ЧАЕС посилила соціальну напруженість між постраждалими регіонами і владою. Люди вимагали правдивих відповідей і належного захисту, але стискалися з бюрократичною байдужістю. Катастрофа стала каталізатором зростання протестів і громадської активності, зокрема екологічних рухів. Такі організації, як "Зелений світ", набували популярності, оскільки люди прагнули висловити свою позицію проти ядерної енергетики.

У постраждалих областях настрої були більш критичними до влади, ніж у регіонах, які зазнали меншого впливу. Це сприяло загальному розшаруванню суспільства, але також суспільні потрясіння підштовхнули людей до переосмислення свого становища в системі. Події довкола Чорнобиля стали чинником, що сприяв становленню національної ідентичності українців і їх прагнення до незалежності. Проте це також і сприяло бажанню великої кількості людей, особливо з уражених зон, прагненню емігрувати в безпечніші регіони. Це призвело до міграційних хвиль, які вплинули на демографічну ситуацію.

Аварія оголила морально-етичні проблеми радянського суспільства: байдужість до життя і здоров'я людей з боку державної машини, а також низьку цінність правди і прозорості, і те ставлення до цінності людини яке довго приховувалось (злочини часів сталінізму, Голодомор, масові чистки та репресії), через масштаби аварії не уявлялось можливим для приховування.

Саме Чорнобильська катастрофа, яка в часі збіглась з системною кризою радянської політичної системи і намаганнями перебудови, стала тим імпульсом, якого не вистачало суспільству.

Отже, аварія на Чорнобильській АЕС стала одним з найбільших кризових моментів у Радянському Союзі, викликавши глибоку зміни у ставленні до атомної енергетики, державної інформаційної політики та довіри до влади. Спочатку інформаційна політика радянської влади була спрямована на замовчування масштабів катастрофи, але під тиском внутрішніх та міжнародних факторів вона поступово змінилася. Реакція населення показала

складність процесу сприйняття правди в умовах цензури, а міжнародний тиск допоміг виявити справжні масштаби катастрофи. Чорнобиль став потужним імпульсом для змін у соціальних настроях і для подальшого розпаду Радянського Союзу.

#### **РОЗДІЛ 4. БЕЗПОСЕРЕДНІ ЛЮДСЬКІ І МАТЕРІАЛЬНІ ВТРАТИ УКРАЇНИ ВІД АВАРІЇ ЧАЕС**

Вибух на четвертому енергоблоці ЧАЕС призвів не лише до значних людських втрат, але й до масштабних матеріальних збитків, наслідки яких відчутні й донині.

##### **4.1. Людський вимір катастрофи: втрата, евакуація та переселення**

Аварія на ЧАЕС мала руйнівний вплив на Україну, особливо з людської погляду. Вона стала найбільшою (7 рівня за шкалою МАГАТЕ) у світовій історії з усіх аварій на атомних електростанціях. До цього моменту найбільшою вважалася аварія Киштим на Південному Уралі (6-й рівень). Від аварії безпосередньо постраждало населення значної території України, Білорусі та трьох областей Російської Федерації.

В доповіді уряду СРСР 1986 р. в МАГАТЕ було наведено такі дані про кількість постраждалих від опромінення: «На 6 годину ранку 26 квітня 1986 року госпіталізовано 108 осіб, протягом дня ще 24 з числа обстежених. Один постраждалий помер від опіків, один залишився в завалі. До Москви за перші дві доби було направлено 129 пацієнтів. З них 84 особи отримали діагноз гострої променевої хвороби (ГПХ) — II–IV ступеню і 27 – I ступеню. У Києві було хворих ГПХ II–IV ступеню 17 осіб, ГПХ I ступеню — 55 осіб. Загальна



кількість загиблих від опіків та ГПХ серед персоналу на початок липня склала 28 осіб. Серед населення немає осіб, які б отримали великі дози, що призводять до ГПХ» (25–29 липня 1986 р.)<sup>98</sup>.

Такими були цифри для МАГАТЕ і суспільства. Проте, дослідниця наголошує, що опубліковані через роки протоколи засідань оперативної групи Політбюро ЦК КПРС дають іншу інформацію. У зв'язку з аварією на ЧАЕС в Україні постраждало майже 7% населення, 3,5 млн. її громадян одержали додаткове опромінення. Серед них — 1,3 млн. дітей. Медичне обстеження постраждалого населення показує, що серед них хворих близько 80%, в тому числі серед ліквідаторів 85%, понад 82 тис. стали інвалідами<sup>99</sup>.

Медичні наслідки нещасних випадків були предметом багатьох досліджень. У перші три роки після аварії одним із провідних завдань влади СРСР було вжиття заходів для зменшення її наслідків. На першій міжнародній конференції з наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що відбулася в Києві в травні 1988 року, були представлені результати досліджень радянських вчених і лікарів. Після 1990 р. міжнародне співробітництво почало розвиватися і відіграло важливу роль в оцінці наслідків нещасних випадків для здоров'я. Основний напрямок — зосередити увагу на ефектах, раніше пов'язаних з дією іонізуючого випромінювання, а саме на змінах гематологічних показників, захворюваності на рак, дитячій смертності та генетичних наслідках, а також на наявності ушкоджень мозку в пренатальному періоді.

Негативним наслідком аварії на ЧАЕС стало значне підвищення захворюваності на рак щитоподібної залози. Тільки в 2006 р. було зареєстровано понад 6 тис. випадків онкозахворювань щитоподібної залози у громадян радіоактивно забруднених територій, 20 з яких померли. Однак високі дози опромінення щитоподібної залози в результаті аварії на ЧАЕС – це не фатальність аварії, а результат несвоєчасної йодної профілактики. На жаль, і

---

<sup>98</sup> Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії.

<sup>99</sup> Там само.

сьогодні Україна не повною мірою готова до йодної профілактики уражень населення радіоактивним йодом в аналогічній ситуації. Під час масштабних і фінансованих на достатньому рівні епідеміологічних досліджень виявлено підвищення ризику захворювань на лейкемію у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС. Однак подібні дослідження з вивчення впливу нерадіаційних шкідливих чинників на стан здоров'я, онкозахворюваність, тривалість життя інших контингентів населення України або не проводяться, або навіть за наявності аналогічних даних соціальних заходів не вживається<sup>100</sup>.

Всього від аварії на Чорнобильській АЕС постраждало близько 3 мільйонів громадян тодішньої УРСР (з них понад 617 тисяч дітей)<sup>101</sup>.

Відразу після вибуху на реакторі загинуло двоє людей, а до кінця 1986 року від радіаційного опромінювання померло ще 29 рятувальників (пожежників та ліквідаторів аварії). Це найбільше число безпосередніх жертв серед тих, хто працював на місці катастрофи. Саме це число, в 31 одну особу, що померли внаслідок аварії, декларувала офіційна статистика в СРСР. Натомість оцінити кількість людей, які заплатили своїм життям і здоров'ям за аварію, набагато складніше. Більшість із них померли від онкозахворювань.

Розбіжності в оцінках насправді величезні, а зареєстрована кількість «пізніх» смертей Чорнобиля коливається від 4-9 тис. (за даними ООН і ВООЗ), 90 тис (Greenpeace International) до навіть 985 тис. людей (незалежні дослідники). Остання цифра також враховує далекосяжні соціальні наслідки, такі як зростання рівня алкоголізму чи психічних захворювань в Україні та Білорусі після катастрофи<sup>102</sup>.

Участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС взяли понад 600 тисяч людей, які були названі ліквідаторами. Це були військові,

---

<sup>100</sup> Скалецький Ю. М. Соціально-економічний розвиток територій, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС: проблеми та шляхи їх подолання. зб. мат-лів «круглого столу». Ю. М. Скалецький, Л. Д. Яценко. Київ: НІСД, 2011. 72 с.

<sup>101</sup> Свобода Р. Чорнобиль: людський вимір техногенної катастрофи. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/943277.html> (дата звернення: 26.11.2024).

<sup>102</sup> Чорнобиль. Скільки людей насправді загинуло в катастрофі 37 років тому? CREDO. URL: <https://credo.pro/2023/04/345283> (дата звернення: 26.11.2024).

пожежники, медичний персонал, інженери, вчені, будівельники та багато інших фахівців. Їхній героїзм і самопожертва відіграли вирішальну роль у зменшенні потенційно набагато важчих наслідків катастрофи.

У серпні 1986 р. чисельність працівників ЧАЕС становила більше 40 тисяч осіб. Сотні солдатів розкопали десятки квадратних кілометрів навколо Чорнобильської АЕС, щоб стримати пил. Наприклад, огорожа для 30-кілометрової зони Чорнобильської АЕС була побудована протягом тижня, 12 тис. військовослужбовців це робили знову ж таки в основному вручну. Навіть при примітивній механізації роботу могли виконати 400 осіб. Внаслідок цього ураження від радіації отримувало набагато більше людей, ніж можна було б наражати на небезпеку<sup>103</sup>.

Одразу після вибуху на четвертому енергоблоці пожежники першими прибули на місце подій, що ризикують життям. Багато з них отримали смертельні дози радіації в перші дні ліквідації. Покриття зруйнованого реактора закидали спеціальним матеріалом (сумішшю піску, бору та свинцю) для стримування викидів радіації<sup>104</sup>.

Ліквідатори організовували та забезпечували переселення понад 300 тисяч людей із зони, де радіація досягла критичного рівня.

Ліквідатори отримали офіційний статус постраждалих від аварії, а також певні соціальні пільги. У багатьох країнах, зокрема в Україні, щороку 14 грудня відзначається День вшанування ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС<sup>105</sup>.

Кількість постраждалих серед ліквідаторів, які працюють на очищеній території, може бути в кількох разів вищою, ніж число безпосередніх жертв. Однак точно підрахувати кількість загиблих через наслідки радіації з часом важко через тривалий латентний період захворювань.

---

<sup>103</sup> Скалецький Ю. М. Соціально-економічний розвиток територій, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС: проблеми та шляхи їх подолання. зб. мат-лів «круглого столу».

<sup>104</sup> Там само.

<sup>105</sup> Про День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС : Указ Президента України від 10.11.2006 № 945/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/945/2006#Text> (дата звернення: 26.11.2024).

Медичні дослідження виявили, що тисячі людей, які отримали високий рівень радіаційного опромінювання, постраждали від хвороби щитоподібної залози, онкологічних захворювань та інших патологій.

Після катастрофи спостерігалось різке збільшення захворювань серед населення в районах, що потрапили в зону забруднення і мало довготривалі наслідки. Це включало не тільки безпосередніх постраждалих, але й наступні покоління. За офіційною статистикою, станом на 1 січня 2016 року в Україні налічується 1 мільйон 961 тисяч 904 особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, серед них: 210 тисяч 247 учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; 1 мільйон 751 тисяч 657 потерпілих від Чорнобильської катастрофи, у тому числі 418 тисяч 777 потерпілих дітей<sup>106</sup>.

На ранніх етапах після аварії були евакуйовані 116 тисяч осіб з найближчих до Чорнобиля населених пунктів. Згодом, після проведення додаткових досліджень і визначення рівня радіації, евакуація була розширена, і зони забруднення були віднесені до різних категорій небезпеки. Внаслідок цього, з часом було організовано переселення людей із прилеглих до зони відчуження районів. Більшість евакуйованих людей були направлені в інші регіони України, де їм надавались тимчасові житлові умови. У підсумковому рахунку понад 200 тисяч осіб були евакуйовані з найближчих територій. Багато евакуйованих пізніше мали проблеми зі здоров'ям, хоча саме від евакуації багато людей уникли деякі загибелі від радіації. Переселення внаслідок катастрофи стало одним із найбільших гуманітарних викликів після аварії.

Ліквідація наслідків аварії передбачала масове переселення людей, багато з яких були змушені залишити свої будинки та робочі місця без надання достатніх компенсацій чи можливості встановити до своїх домівок. В переліку питань, що надійшли до партійних органів від тимчасово евакуйованого

---

<sup>106</sup>Коваленко Н. Жертви Чорнобиля і медичні наслідки радіації. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27677731.html> (дата звернення: 26.11.2024).

населення було багато питань щодо житла, матеріальної компенсації, і люди відчували кинутими себе напризволяще<sup>107</sup>.

Після того, як стало відомо про загрозу радіаційного забруднення в сусідніх регіонах, деякі сім'ї в інших республіках СРСР почали покидати свої домівки. Наприклад, у містах, які не потрапили до офіційної зони відчуження, люди все одно намагалися виїхати в більш віддалені місця, де, на їхню думку, не було безпеки.

Багато людей, які пережили евакуацію, втрату свого дому або майна, а також перебували в зонах забруднення, страждали від ПТСР. Це включало нічні кошмари, тривожність, депресію, зневіру, відчуття безсилля і страху. Люди часто переживали відчуття втрати контролю над своєю ситуацією, що призвело до емоційних розладів.

Спочатку, після вибуху, коли інформація була обмежена або маніпулювана, внаслідок страху від радіаційного забруднення паніка охопила не тільки евакуйованих осіб, але й їх родини, які перебували далеко від місць катастрофи. Люди боялися невидимого ворога — радіації — і відчували тривогу, що може статися з ними або їхніми близькими.

Для багатьох постраждалих евакуація стала величезним психологічним випробуванням. Люди змушені були залишити свої домівки без можливості забрати важливі речі або навіть прощатися з рідними та знайомими. Розлука з рідними місцями проживання, втеча від небезпеки створила відчуття дезорієнтації та емоційної травми.

Діти, які пережили евакуацію із зони відчуження, стали страждати від серйозних психологічних травм. Багато дітей відчували страх, не розуміючи, що саме сталося, і чому їх примусили покинути свої домівки. Це породжувало відчуття ізоляції, дезорієнтації та непевності в майбутньому.

---

<sup>107</sup> Скалецький Ю. М. Соціально-економічний розвиток територій, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС: проблеми та шляхи їх подолання. зб. мат-лів «круглого столу».

Для молодших дітей аварія могла стати причиною затримки розвитку або виникнення психоемоційних проблем, таких як тривожність, депресивні стани, а також проблеми зі сном і соціалізацією. Психологічні травми через невизначеність і втрату безпечного середовища можуть мати довгострокові наслідки для розвитку дитини.

З початку 1990-х років, коли стали відомі масштаби психологічних наслідків, почали створюватися програми підтримки постраждалих від аварії. Однак у перші роки, коли інформація була обмежена, медична і психологічна допомога була дуже обмеженою.

З часом почали розвиватися програми підтримки, спрямовані на реабілітацію постраждалих, які включали психотерапію, групову підтримку та інші форми психологічної допомоги особам, які пережили травму.

Аварія на Чорнобильській АЕС мала глибокий психологічний вплив як на людей, які зазнали катастрофи, так і на населення сусідніх регіонів. Посттравматичний стрес, тривожність, депресія, а також соціальна ізоляція стали шкідливими аспектами цього впливу. Довгострокові наслідки катастрофи включали як фізичні, так і психологічні проблеми, які вимагали комплексного підходу до реабілітації постраждалих.

Серед таких психологічних проблем, є і неможливість адаптації людей в суспільстві, через що, вони повертаються назад. Ці люди вибирають жити на своїй землі, хай їх навіть і залишається декілька осіб. Люди поверталися в такі села як: Купувате, Чорнобильського району (Христина Сапура<sup>108</sup>), Королівка, Поліського району (подружжя Мартиненків<sup>109</sup>), Опачичі, Іванівського району (Євтушенко Анастасія<sup>110</sup>).

Вони не вимагають, щоб люди жили з ними, вони кажуть, що це рідний край. Їм просто потрібен хтось, щоб пам'ятати про них. Щоб вас хоча б раз на

---

<sup>108</sup> Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та українців. URL: <https://tsdahoo.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovykh-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024). Обл. 0-211205

<sup>109</sup> Там само. Обл. 0-242826.

<sup>110</sup> Там само. Обл. 2-162144.

місяць відвідали лікар і священник – такі прості очікування українців, переможеного народу, який вважає, що весь світ про них забув<sup>111</sup>.

Про масштаби втрат свідчить такий факт: щорічно в Україні реєструється понад 160 тис. нових випадків раку, в тому числі у 1 тис. дітей, 46,9 % захворілих – особи працездатного віку; щороку помирають від злоякісних новоутворень 85,2 тис. осіб. За цими даними в Україні щоденно виникає 442 нових випадки раку, або 18 – щогодини, помирають від цієї хвороби 239 осіб щоденно, або 10 – щогодини.

Ризик захворіти на рак упродовж життя в Україні має кожен 3-4 чоловік і кожна 5-6 жінка. На 01.01.2011 року на обліку онкологічних установ України перебувало понад 960 тис. онкологічних хворих, у тому числі 5,5 тис. дітей. Зокрема, аналіз динаміки ураження населення України злоякісними новоутвореннями на основі персоніфікованої бази даних Національного канцер-реєстру за період 1985-2008 рр. свідчить про зростання рівня захворюваності від 306,6 до 365,3 на 100 тис. населення у чоловіків та від 264,3 до 331,3 на 100 тис. населення у жінок, приріст рівня захворюваності склав 19,1 % та 25,3 % відповідно<sup>112</sup>.

#### **4.2. Матеріальні та екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи**

Говорячи про матеріальні наслідки Чорнобиля, варто передусім сказати, що відселення із забруднених зон понад 300 тисяч осіб вимагало значних витрат на переселення, будівництво житла та соціальну адаптацію переселенців.

Одним із першорядних наслідків аварії стало те, що Чорнобильська АЕС більше не могла працювати в повному обсязі. Лише декілька енергоблоків

---

<sup>111</sup> Українська правда. Життя. Щогодинний викид радіації дорівнював ядерній бомбі, скинутій на Хіросіму. Факти про Чорнобильську катастрофу, які ви могли не знати. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/socie/ty/cikavi-fakti-pro-avariyu-na-chaes-ta-zonu-vidchuzhennya-yaki-vi-mogli-ne-znati-301256/> (дата звернення: 26.11.2024).

<sup>112</sup> Медичні наслідки аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Ред.: О. Возіаново, В. Бебешко, Д. Базика. Київ : ДІА, 2007. 800 с.

продовжували функціонувати до 2000 року, після чого станція стала повністю закритою<sup>113</sup>.

Постраждала промисловість та сільське господарство в радіоактивних зонах. Забруднені землі були вилучені з господарського обороту, що завдало величезних економічних втрат.

Матеріальні втрати внаслідок аварії на ЧАЕС включали значні фінансові витрати на ліквідацію наслідків катастрофи, на відновлення зруйнованої інфраструктури та на компенсацію постраждалим. Це призвело до величезного навантаження на економіку СРСР і України в тому числі. Проте навіть такого навантаження було недостатньо. Наприклад, як свідчать джерела, безпосередні витрати для м. Києва, пов'язані з аварією, становили 30 мільйонів рублів, про це було повідомлено депутатом Київської міськради А.І. Черкасом на засіданні Київської міської Ради 11 червня 1991 року<sup>114</sup>.

Радіаційне забруднення спричинило масштабні екологічні проблеми. Зона відчуження навколо Чорнобиля, де радіація залишилася небезпечною впродовж десятиліть, стала неприйнятною для сільського господарства.

Цезій 137 і стронцій 90 мають періоди напіврозпаду 30 років і 28 років. Вони геохімічні аналоги калію і кальцію, тому вони циркулюють у навколишньому середовищі: з лісової підстилки до мінеральної частини ґрунтів, потім до кореневої системи рослин, потім знову у якесь дерево чи траву. Такий кругообіг цих радіонуклідів. Один період напіврозпаду вже відбувся, тож радіоактивного цезію і стронцію стало в два рази менше.

Найбільшу небезпеку забруднення містить плутоній-239, адже його період напіврозпаду дорівнює 24 тисячі роки. Ці радіонукліди не мають геохімічних аналогів, тому вони не вступають у зв'язки із природними елементами.

---

<sup>113</sup> Поставарійна експлуатація і зупинка. ДСП "Чорнобильська АЕС". URL: <https://chnpp.gov.ua/ua/about/history-of-the-chnpp-2/chnpp-shutdown> (дата звернення: 26.11.2024).

<sup>114</sup> Чорнобиль. Хроніка Києва. Київська міська державна адміністрація. Державний архів міста Київ. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/project/chornobil/?fbclid=IwAR2wAeRE-zXQ1MFKD-el-xodBqUtUMhHwIfMQoRbetN2o3qOPXBe8YEMcEo> (дата звернення: 23.11.2024).



Однак, вони за своєю фізичною суттю мають інший тип випромінювання – альфа–випромінювання, яке має дуже велику іонізуючу здатність. Від цього опромінення можна захиститися спецодягом і маскою. Бо, якщо вони потрапляють через органи дихання в організм, то це велика проблема.

Ще одна проблема – викиди плутонію 241 із бетта-випроміненням. В нього період напіврозпаду 14 років. Але він переходить в америцій 241 (альфа-випромінювач), в якого період напіврозпаду 483 роки.

Тобто на фоні зменшення цезію і стронцію відбувається збільшення альфа-випромінюючих радіонуклідів і максимум цього випромінювання припаде за розрахунками на 2056 рік<sup>115</sup>.

Викид радіоактивних матеріалів внаслідок аварії на ЧАЕС відбувається впродовж достатньо тривалого періоду часу з різних ділянок активної зони з різним ступенем вигорання палива і, отже, з різним складом викинутих радіонуклідів, що призводить до неоднорідної радіоактивності. Значні території є радіоактивно забрудненими як за кількістю, так і за складом радіонуклідів. Загальна радіоактивність матеріалу, викинутого в навколишнє середовище з реактора, становить приблизно 13 екзабекерелів (понад 300 МКі), включаючи велику кількість аналогів біологічних елементів, таких як калій і кальцій (цезій-137 і стронцій-90)<sup>116</sup>.

Сьогодні відносно високі рівні забруднення підземних вод, в окремих випадках перевищують гранично допустимі концентрації для питного водопостачання в десятки та навіть сотні разів, можуть бути досягнуті без застосування спеціальних фільтраційних геохімічних або інших технологічних балок безпосередні межі сховищ радіоактивних відходів, побудованих в

---

<sup>115</sup> Комарова О., Холодов П., Клюка У. Інший Чорнобиль: зона, що притягує. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/inshiy-chornobyl-stalker-kreosan-polesky-dazv-zona-vidchujennya/31217767.html> (дата звернення: 26.11.2024).

<sup>116</sup> Кухар В., Ляшенко О. Радіоекологічні проблеми земель зони впливу аварії на ЧАЕС у дослідженнях ІБОНХ НАН УКРАЇНИ. ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ. 2008. № 42. С. 159–160.

Очікується, що очищення підземних вод з річки Прип'ять почнеться щонайменше через 45 років.

Що стосується забруднення ґрунтових вод за межами зони відчуження, то перший від поверхні водоносний горизонт не перевищує 0,3 Бк дм-3 як для цезію-137, так і для стронцію-90. Через 25 років після аварії на ЧАЕС можна сказати, що процеси переносу радіонуклідів у вентиляційних зонах і водонасичених шарах в цілому характеризуються повільністю, на відміну від їх поведінки в атмосферному середовищі й в навколишньому середовищі<sup>117</sup>.

Відомо, що одним із головних наслідків аварії на ЧАЕС стало забруднення радіонуклідами майже 8 мільйонів гектарів земель, з них близько 20% - це сільськогосподарські угіддя України. Численні радіоекологічні дослідження показали, що порівняно з іншими ландшафтами лісові екосистеми характеризуються тривалішим періодом ефективного очищення від антропогенних радіонуклідів, завдяки чому ліси залишаються важливим ландшафтом з точки зору надходження радіонуклідів до людей. Внаслідок дослідження виявлено, що основна їх кількість міститься у деревині периферійної частини стовбура, яка почала формуватись після 1992 року. Це можна пояснити тривалим періодом їх переміщення з поверхні ґрунту до стовбура дерева, тож, деревина як очищує ґрунти, так і сама накопичує радіонукліди<sup>118</sup>.

Вплив радіоактивного забруднення на біологічні об'єкти очевидний на всіх рівнях організації, від вірусів до екосистем. Ці наслідки особливо помітні в Чорнобильській зоні відчуження, де біологічні об'єкти зазнали значних пошкоджень. З часом такі гострі симптоми, як всихання соснових дерев і поява «рудих лісів», призводять до повільного відновлення біоти, що супроводжується появою радіаційно стійких форм і ослабленням природної стійкості до вірусних інфекцій. Паразити, поява мутантів, пригнічення росту,

---

<sup>117</sup> Краснов В. Радіоекологічні дослідження у лісових екосистемах України. Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць. 2016. № 14. С. 210–216.

<sup>118</sup> Медичні наслідки аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Ред.: О. Возіаново, В. Бебешко, Д. Бази́ка.

зниження фертильності та генетичні зміни в умовах тривалого опромінення низькими дозами.

Швидше, відсутність або обмежене втручання людини допомогло відновити природне функціонування екосистем і збільшити біорізноманіття, навіть за рахунок немісцевих видів.

У поколінні великої рогатої худоби, яке отримало дози приблизно 0,8 Гр/рік 1 (цезію-137) в перший рік аварії, спостерігалось: зниження плодючості та підвищення смертності, генетичні зміни в поколінні умов низьких доз опромінення узгоджуються з реакцією населення на екстремальний вплив різних нерадіоактивних факторів.

Через 25 років після аварії радіоекологічна ситуація покращилася порівняно з 1986 та 1991 роками. Водночас у третій зоні (наразі це близько 200 населених пунктів) ще необхідно вжити заходів щодо зниження дози опромінення, яку отримує населення. Вплив через споживання продуктів місцевого виробництва. Вплив через їжу рослинного та тваринного походження. Всередині зони відчуження територія (приблизно 300 квадратних кілометрів) залишатиметься непридатною для життя протягом сотень років.

#### **4.3. Медичні втрати та соціально-економічні зміни після катастрофи**

Після аварії всі медичні та організаційні сили та резерви української медичної системи радянської України (МОЗ, медична служба МВС, МВС, КДБ, відомчі медичні служби, науково-дослідні установи) були переведені в лікувальні установи. Масштабні заходи з ліквідації аварії та її наслідків вимагали мобілізації значних медичних і лікувальних ресурсів. Понад 7 тис. осіб з медичного персоналу УРСР провели огляди та надали медичну допомогу евакуйованим<sup>119</sup>. У перший післяаварійний період для обстеження дитячого населення та вагітних було задіяно понад 400 медичних бригад, у тому числі 212 спеціалізованих, 230 тимчасових оглядово-дозиметричних мобільних

---

<sup>119</sup> 73. Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Борjak.

бригад. Загалом було задіяно 300 лікарів, 600 осіб середнього медичного персоналу та одиниці спеціалізованої техніки<sup>120</sup>.

У 1990-1991 роках МАГАТЕ організувало Міжнародний чорнобильський проєкт для оцінки розробленої в Радянському Союзі концепції безпечного проживання населення на забрудненій території. Це було перше міжнародне дослідження медичних результатів (за винятком раку та інших захворювань щитовидної залози) у репрезентативній вибірці населення із забруднених і контрольних територій. Висновок цього проєкту полягав у тому, що серйозні проблеми зі здоров'ям, які відчувають жителі забруднених і контрольних районів, не були спричинені впливом радіації<sup>121</sup>.

Негативним наслідком аварії на ЧАЕС стало значне підвищення захворюваності на рак щитоподібної залози. Тільки в 2006 р. було зареєстровано понад 6 тис. випадків онкозахворювань щитоподібної залози у громадян радіоактивно забруднених територій, 20 з яких померли. Однак, як зазначають науковці, високі дози опромінення щитоподібної залози в результаті аварії на ЧАЕС – це не фатальність аварії, а результат несвоєчасної йодної профілактики. Обсяг йодної профілактики

реально був недостатній, в зв'язку з дійсним дефіцитом препаратів йоду в системі Міністерства охорони здоров'я України в квітні–травні 1986 р., що підтверджується чисельними документами МОЗ та місцевих органів охорони здоров'я. Водночас всі зусилля були спрямовані на першочергове забезпечення препаратами стабільного йоду, вагітних та дітей в постраждалих районах.<sup>122</sup>

Всього, офіційно, через аварію на ЧАЕС з діагнозом «гостра променева хвороба» госпіталізовано 499 осіб. З них 237 мали клінічний діагноз ГПХ. Потім ГПХ було підтверджено на основі оглядів клінічних і гематологічних показників у 134 пацієнтів.

---

<sup>120</sup> Там само.

<sup>121</sup> Медичні наслідки аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Ред.: О. Возіаново, В. Бебешко, Д. Базика.

<sup>122</sup> Там само.

Зростання захворюваності на рак щитовидної залози у дітей після аварії на ЧАЕС почалося в 1989 р., а з 1991 року зафіксовано значне зростання дитячої захворюваності на цю недугу<sup>123</sup>.

За 15-20 років після аварії кількість випадків раку щитовидної залози зросла ще на людини у віці від 0 до 18 років на момент аварії. За даними Інституту ендокринології та обміну речовин імені В. П. Комісаренка АМН України, з 1989 по 2004 рік в Україні прооперовано 4 444 340 осіб, які на момент аварії були дітьми та підлітками. Дев'ять із заражених померли. У 2001 році кількість зареєстрованих випадків захворювання становила 369, у 2002 році – 311, у 2003 році – 337, у 2004 році – 374<sup>124</sup>.

Лейкемія, перший з радіаційних стохастичних ефектів, є своєрідним маркером наявності наступних онкологічних наслідків.

Через 15 років після аварії було визначено тенденцію до зростання числа випадків лейкемії серед УЛНА (учасники ліквідації на ЧАЕС), що одержали значні дози опромінення. Серед 134 хворих, розвиток гострої променевої хвороби, у 5 випадків онкогематологічних захворювань закінчилися смертю в стислі терміни від початку хвороби<sup>125</sup>.

Відповідно до міжурядового проєкту співробітництва Україна-США у сфері мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС, НКРМ АМН України та Національний інститут раку США провели дослідження захворюваності методом «випадок-контроль». Дані людей з лейкемією, мієлодиспластичними синдромами та множинною мієломою з 110 645 ліквідаторів, на яких вивчали наслідки катастрофи в Україні з 1986 по 2000 рік<sup>126</sup>.

Міжнародна експертна група підтвердила 101 випадок інфікування, з них 49 випадків хронічного лімфолейкозу, 15 випадків хронічного мієлоїдного

---

<sup>123</sup> Там само.

<sup>124</sup> Там само.

<sup>125</sup> Там само.

<sup>126</sup> Там само.

лейкозу, 18 випадків гострого лейкозу та 4 випадки лейкозу з великими зернистими лімфоцитами<sup>127</sup>.

За сучасними уявленнями в Україні до категорій постраждалих від аварії на ЧАЕС належать: особи, які брали участь у ліквідації аварії на промислових майданчиках та в радіусі 30 км (близько особи, 230 тис. осіб) 350 тис. осіб, включаючи ліквідаторів ( 1986-1987 рр. ), евакуйоване та відселене населення (приблизно 1 млн осіб), населення, яке проживало на забруднених територіях (приблизно 2,4 млн осіб).

Руйнівні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС призвели до значних трансформацій у способі життя мільйонів людей і викликали багато глобальних змін у психіці. Це пов'язано з хронічним стресом, депресією, зростанням конфліктності, переважанням неконструктивних способів подолання життєвих труднощів (алкоголізм, прояви аутоагресії тощо), втратою життєвої перспективи.

Наукові дослідження, проведені після аварії на ЧАЕС, показують, що діти та молодь на радіоактивно забруднених територіях зазнали значних змін у навчанні та особистості. Серед них важливе місце займають непатологічні форми психосоматики, що проявляються в тимчасовій емоційній напруженості, дисфункції центральної нервової системи з появою синдромів екологічної дезадаптації, основними симптомами яких є підвищена збудливість і зниження моторики. Гіперактивність, що призводить до розгальмування, швидка стомлюваність, що призводить до зниження успішності навчання, порушення поведінки та невротичні реакції.

За оцінками експертів, людини, які постраждали від Чорнобиля, страждали від кількох соціальних синдромів. Люди страждають від «синдрому жертви», «постійної соціальної ізоляції», «переміщення та переселення», «втрати здоров'я», «невпевненості та розгубленості» та «невігластва». Сьогодні

---

<sup>127</sup> Там само.

Україна стикається з двома головними викликами у подоланні наслідків аварії на ЧАЕС.

### **Висновки до четвертого розділу**

Чорнобильська аварія стала найбільшою техногенною трагедією в історії людства, яка призвела до величезних людських втрат і вимушеної евакуації великої кількості людей. Понад 116 000 осіб потрапили в зони відчуження, приблизно 220 000 були пізніше переселені. Втрата дому, звичного оточення та соціальних зв'язків спричинила глибоку психологічну травму та обезлюднення території. Ті, хто пережив евакуацію, часто зазнавали дискримінації та стигматизації через свій «чорнобильський» статус.

Катастрофа призвели до підвищення рівня онкологічних захворювань, зокрема раку щитоподібної залози, особливо серед дітей. Зростання випадків серцево-судинних та імунних розладів також асоціюється з впливом радіації. Соціально-економічні дослідження включали значні витрати на ліквідацію аварії та переселення населення, що викликало фінансовий тиск на економіку СРСР та України. Урядові програми підтримки постраждалих груп були недостатніми для задоволення їхніх потреб, що посилювало соціальну напругу. Це спонукало як уряди УРСР та СРСР розвивати медицину у сфері радіаційних уражень, так і міжнародні наукові інституції, прикладати більше зусиль до аналізу та розробку механізмів щодо надання медичної допомоги постраждалим.

Забруднення великих територій, зокрема понад 5 млн га сільськогосподарських угідь, суттєво вплинуло на економіку України. Утрачено частину родючих земель, що знизило сільськогосподарське виробництво.

Вартість ліквідації наслідків і соціальної підтримки постраждалих вимагала значних фінансових ресурсів. Витрати стали важким тягарем для економіки країни, особливо в умовах кризи 1990-х років.

Вплив радіаційного забруднення залишився відчутним протягом десятиліть, ускладнюючи життя людей у постраждалих регіонах.

Катастрофа призвела до зниження темпів розвитку науково-дослідної діяльності в ядерній енергетиці України, а також сприяла формуванню антиядерних настроїв.

Отже, Чорнобильська аварія – це глобальна трагедія, яка продемонструвала руйнівний потенціал людської недбалості в управлінні. Він відзначив досягнення у сфері підвищення ядерної безпеки, систем реагування на надзвичайні ситуації та моніторингу довкілля. Наслідки катастроф мають тривалий вплив і нагадують нам, наскільки важливо належним чином ставитися до природи, науки та всього людського життя.

## **ВИСНОВКИ**

Катастрофа на Чорнобильській АЕС залишила величезний слід у світовій історії як одна з найбільших техногенних катастроф ХХ століття. Вона призвела до серйозних змін у підходах до безпеки атомної енергетики, змусила країни переглянути свої ядерні програми і вплинула на формування нового міжнародного законодавства в галузі ядерної безпеки. Наслідки аварії ще довго відчуватимуться на екологічному, соціальному та економічному рівнях, а героїзм і самопожертва ліквідаторів назавжди залишаться в пам'яті людства.



В ході дослідження було проаналізовано роль, яку приймало українське керівництво під час початкових планів про запровадження атомних електростанцій в Радянському Союзі, як відбувався вибір місця будівництва та як відбувалось саме будівництво. Особлива увага була приділена критичним помилкам, які під час будівництва лежали повністю на відповідальності керівництва УРСР, і саме через їхнє недбальство, тиск з Москви, було допущено запуск такого серйозного об'єкту в експлуатацію, не зважаючи на застереження від науковців та наявні доповідні від КДБ про порушення на будівництві.

Відсутність належної комунікації з громадськістю під час Чорнобильської катастрофи стала одним із ключових факторів, що погіршили ситуацію. Це продемонструвало серйозні проблеми радянської системи управління, яка ставила політичні інтереси вище за безпеку людей. В питаннях після аварії основне керівництво перейняло на себе Москва, а українське лише самоусунулось, не намагалось реально вплинути на ситуацію, перебуваючи в страхі від можливих наслідків для своїх політичних кар'єр. Лише згодом, після розпаду СРСР, стало можливим обговорювати цю трагедію більш відкрито, і багато постраждалих отримали можливість висловити свої претензії щодо дій влади в перші дні та тижні після аварії. Систематичне замовчування масштабів катастрофи звело нанівець горбачовську «гласність», навіть більше, катастрофа стала вироком усій радянській державі, своєрідною кульмінацією, після якої настав неминучий кінець «Країни Рад».

У наступні роки після Чорнобильської катастрофи поступове розкриття деталей про дії влади та офіційну комунікацію під час кризи призвело до глибокого аналізу й критики радянської інформаційної політики. Виявилось, що приховування масштабів аварії та наслідків радіаційного забруднення мало не тільки серйозні наслідки для здоров'я й безпеки населення, а й призвело до суттєвих втрат довіри до державних структур. Люди, які спочатку поклалися

на офіційну інформацію, поступово усвідомили, що були введені в оману, що викликало хвилю обурення та розчарування.

Уроки, винесені з Чорнобильської катастрофи, мали широкий резонанс у всьому світі. Відразу після аварії розпочалася хвиля перегляду стандартів безпеки на атомних електростанціях у багатьох країнах. Було визнано, що недостатня поінформованість і закритість влади лише посилюють наслідки подібних катастроф. Міжнародні організації, такі як Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), активізували свої зусилля, спрямовані на підвищення безпеки атомної енергетики та розвиток програм співпраці між країнами.

Важливим наслідком аварії стала зміна суспільних настроїв, яка посилила прагнення до незалежності та демократизації, особливо в Україні, де люди вимагали більшої прозорості й відкритості від влади. Трагедія також стимулювала екологічні рухи та поставила питання про майбутнє ядерної енергетики в глобальному контексті. Сьогодні Чорнобиль є не лише зоною екологічної катастрофи, а й місцем пам'яті, що зберігає історії героїзму ліквідаторів і тих, хто постраждав від аварії, ставши символом людської стійкості та самопожертви.

Суспільне обурення також підкріплювалося тим, що багато людей, які постраждали від наслідків катастрофи, не отримали адекватної підтримки й медичної допомоги. Багато ліквідаторів і мешканців евакуйованих територій зіткнулися з численними проблемами зі здоров'ям, які з часом лише поглиблювалися. Хоча деякі заходи соціального захисту були впроваджені, вони виявилися недостатніми для покриття всіх потреб постраждалих. Складність і масштаб цієї трагедії підкреслили необхідність створення надійних систем реагування на надзвичайні ситуації, які повинні базуватися на прозорості та відповідальності.

Було проаналізовано яких збитків зазнала Україна, як в матеріальному, так передусім в людському вимірі. Скільки жертв є прямими та

пролонгованими внаслідок аварії. Які проблеми в медичній сфері призвели до її змін як в Україні, так і в світі. Які відбулись соціально-економічні зміни, та яких втрат через це зазнала Україна.

Усе це робить Чорнобиль не лише трагедією минулого, а й важливою частиною сучасної дискусії про майбутнє енергетики, екологічну відповідальність і необхідність готовності до найгірших сценаріїв. Пам'ять про катастрофу живе, нагадуючи людству про те, що технологічний прогрес повинен супроводжуватися відповідальністю, прозорістю та турботою про безпеку майбутніх поколінь.

Чорнобильська катастрофа стала символом небезпеки, яку несуть високі технології, якщо їх використовувати без належної відповідальності. Вона також вплинула на глобальну політику в галузі ядерної безпеки, спонукавши країни світу посилити стандарти та вимоги до роботи атомних електростанцій, а також активізувати міжнародну співпрацю в цій сфері. Зона відчуження навколо Чорнобиля перетворилася на унікальний об'єкт для наукових досліджень, які продовжують вивчати вплив радіації на природу та людей, а також на приклад для роздумів про стійкість екосистем.

### **Список використаних джерел**

1. Інформаційні матеріали до річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/derzhsluzhbovcyam/informaciyni-materialy-do-richnyci-avariyi-na-chornobylskiy-aes> (дата звернення: 22.11.2024).

2. Соціальні аспекти наслідків аварії на Чорнобильській АЕС мовою документів (до 30-річчя катастрофи) (вступна стаття Л.В.Ковпак і С.Л.Юсова; публікація О.В.Булгакової, Л.В.Ковпак, С.Л.Юсова). Український історичний журнал. 2016. № 3. С. 142.
3. Чорнобиль. Хроніка Києва. Київська міська державна адміністрація. Державний архів міста Київ. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/project/chornobil/?fbclid=IwAR2wAeRE-zXQ1MFKD-el-xodBqUtUMhHwIfMQoRbetN2o3qOPXBe8YEMcEo> (дата звернення: 23.11.2024).
4. Чорнобиль: трагедія, відображена в документах. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovykh-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/chornobyl-tragediya-vidobrazhena-v-dokumentah/> (дата звернення: 22.11.2024).
5. Чорнобильська катастрофа – в документах Державного архіву Чернівецької області. [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html). URL: [https://cv.archives.gov.ua/chernobyl\\_35.html](https://cv.archives.gov.ua/chernobyl_35.html) (дата звернення: 23.11.2024).
6. Чорнобильське досє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк; Ред. кол.: І. Лябах, А. Моргун, В. Бірчак, М. Панова, О. Рубльов, В. Хропко. Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут історії України Національної академії наук України; Український інститут національної пам'яті. Київ: Майстер книг, 2020. – 688 с.

### Література

7. Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ : Ін-т історії України НАН, 2011. 254 с.
8. В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архівів КГБ. Львів: Наш Формат, 2011. 328 с.

9. Гродзінський А. Чорнобиль: реальна небезпека й вигадки. — Знання та праця, 1986, № 9, С. 12
10. Доброхотов Л. Н. Кому и зачем нужна ложь о Чернобыльской. Москва. Агитатор. – 1986.
11. Доллежалъ Н. А. Канальный ядерный энергетический реактор. Н. А. Доллежалъ, И. А. Емельянов. – Москва: Атомиздат, 1980. – 208 с.
12. Інформаційні матеріали до річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Трагедія, що наблизила розпад тоталітарного режиму – Київ: Український інститут національної пам'яті, 2020. – 24 с.
13. Коваленко Н. Жертви Чорнобиля і медичні наслідки радіації. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27677731.html> (дата звернення: 26.11.2024).
14. Комарова О., Холодов П., Клюка У. Інший Чорнобиль: зона, що притягує. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/inshiy-chornobyl-stalker-kreosan-polessky-dazv-zona-vidchujennya/31217767.html> (дата звернення: 26.11.2024).
15. Кравчук Л. Хто ухвалив рішення про будівництво АЕС під Києвом. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kravchuk-rozpoviv-hto-uhvaliv-rishennya-pro-budivnictvo-aes-pid-kiyevom-i-yedinu-lyudinu-yaka-bula-proti-1366029.html> (дата звернення: 26.11.2024).
16. Краснов В. Радіоекологічні дослідження у лісових екосистемах України. Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць. 2016. № 14. С. 210–216.
17. Кульчицька О. В. Співпраця України та МАГАТЕ в контексті екологічної безпеки / О. В. Кульчицька. – 2012. – С. 4.
18. Кульчицький С. Україна: від імперської периферії до суверенної держави. / Кульчицький С.. // Сучасність. – 2000. – №12. – С. 83.

19. Кухар В., Ляшенко О. Радіоекологічні проблеми земель зони впливу аварії на ЧАЕС у дослідженнях ІБОНХ НАН УКРАЇНИ. Вісник ЛЬВІВ. УН-ТУ. 2008. № 42. С. 159–160.
20. Ляшко А. П. Груз памяти : Трилогия. Воспоминания / А. П. Ляшко. – Київ: Деловая Украина, 2001. – 540 с.
21. Малиновський Б. М. Академія наук України в дні Чорнобильської трагедії / Б. М. Малиновський. – Київ: Академперіодика, 2001. – 70 с.
22. Медичні наслідки аварії на Чорнобильській атомній електростанції / ред.: О. Возіаново, В. Бебешко, Д. Бази́ка. Київ : ДІА, 2007. 800 с.
23. Набока М. Гриф «цілком таємно». Як замовчували Чорнобиль. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29192303.html> (дата звернення: 26.11.2024).
24. Новоселов В. Н. Тайны «Сороковки» / В. Н. Новоселов. – Екатеринбург: ИПП «Уральский рабочий», 1995. – 448 с. – (2, виправлене та доповнене).
25. Об'єкт «УКРИТТЯ» 30 років після аварії / В. О.Краснов, А. В. Носовський, В. М. Рудько, В. М. Щербін. – Чорнобиль: НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС, 2016. – 512 с.
26. Поставарійна експлуатація і зупинка. ДСП "Чорнобильська АЕС". URL: <https://chnpp.gov.ua/ua/about/history-of-the-chnpp-2/chnpp-shutdown> (дата звернення: 26.11.2024).
27. Про День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС : Указ Президента України від 10.11.2006 № 945/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/945/2006#Text> (дата звернення: 26.11.2024).
28. Расчетные исследования системы регулирования в режимах экстренного снижения мощности РБМК / А. Н.Алексаков, И. А. Емельянов, Е. В. Николаев, Л. Н. Подлазов // Атомная энергия / А. Н.Алексаков, И. А. Емельянов, Е. В. Николаев, Л. Н. Подлазов. – Москва: Энергоатомиздат, 1986. – (Искра революции). – (2; т. 60). – С. 161.

29. Свобода Р. Чорнобиль: людський вимір техногенної катастрофи. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/943277.html> (дата звернення: 26.11.2024).
30. Скалецький Ю. М. Соціально-економічний розвиток територій, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС: проблеми та шляхи їх подолання. зб. мат-лів «круглого столу» / Ю. М. Скалецький, Л. Д. Яценко. – Київ: НІСД, 2011. – 72 с.
31. Слухачі Українського радіо зі звісткою про Чорнобиль випередили журналістів / В. Носков та ін. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27707045.html> (дата звернення: 26.11.2024).
32. Сорока М. Чорнобиль. Як проривалась інформаційна блокада. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3234779-cornobil-ak-prorivalas-informacijna-blokada.html> (дата звернення: 26.11.2024).
33. Українська правда. Життя. Щогодинний викид радіації дорівнював ядерній бомбі, скинутій на Хіросіму. Факти про Чорнобильську катастрофу, які ви могли не знати. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/cikavi-fakti-pro-avariyu-na-chaes-ta-zonu-vidchuzhennya-yaki-vi-mogli-ne-znati-301256/> (дата звернення: 26.11.2024).
34. Чорнобиль, 1986-1987 рр. : документи і спогади. Роль НАН України у подоланні наслідків катастрофи / уклад.: В. Д. Новіков, Т. В. Желтовська, В. Ю. Данільченко. Київ : Академперіодика, 2004. 563 с.
35. Чорнобиль. Скільки людей насправді загинуло в катастрофі 37 років тому?. CREDO. URL: <https://credo.pro/2023/04/345283> (дата звернення: 26.11.2024).
36. Щорічник - 2008 / ред.: О. Іванюк та ін. Київ : Ін-т ядер. дослідж. НАН України., 2009. 189 с.

37. Яворівський. Саме з княгині Ольги я би починав історію України. Вечірній Київ. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/5824/> (дата звернення: 26.11.2024).
38. Ярошинська А. Л. Чернобыль: совершенно секретно / А. Л. Ярошинська. – Москва: Другие берега, 1992. – 576 с.